

שמעו. לרדך להיות נטעם רביע [העומד במקום פשטא כשילטרכו בשלשה פשטין לבא זה אחר זה. כמו אבל שרה אשתך יולדת לך בן]. וכן הוא ברפום רע"ס: אברה האמונה ונכרתה מפיהם. ל"ל כלו מאמר א'. האמונה אברה מפיהם ונכרתה מפיהם:

(כט) גוי. כמו ויקס חיוז ויקרע את מעילו ויגז את ראשו. ואמר גוי בלשון נקבה כנגד הגוי שהוא זכר. כי הוא ממשיך העם לאשה. כמו שראינו במקומות הרבה. והנה הפסוק הזה הוא משלוש ענין הפסוק הקודם: נורד. גדול השער נקרא כן ע"ש שהמיר מגדל שער (רד"ק): כי מאם ה' וימשש את דור עברתו. הפסיק הענין והסב פניו מהעם ואמר. מה טעם אמרתי אליהם גוי מרד וגו' ? מפני שמאם ה' ונטש את דור עברתו. ודור עברתו כמו על עם עברתי (ישעיה י' ו'). והוא כנוי לאנשי הדור ההוא: (לא) ובנו במות התפת. ל"ל כי אחר שהרס אותן יאשיהו ועמא אותן ע"י עזמות אדם. חזרו ובנו אותן בימי יהויקים. וזה טעם ובנו: התפת. ע' ישעיה ל' ל"ג: בגיא בן הגום. כך היה נקרא הגיא ההוא (והוא סמוך לירושלם) ע"ש בעליו מקדש. ומכאן נגזר שם גיהנם למקום פורענות ואש. כי כן בגיא בן הגום היו הבנים נשרפים: אשך לא צויתי. לעשות דבר מה לכבודי. והם עשו זה לאלהי נכר (דון יצחק):

(לב) הנה ימים באים וגו'. הנה יאשיהו עמא את התפת ע"י שהשליך שם עזמות אדם. ועשה זה כדי שלא יוסיפו לעבוד שם ע"ז. כי לא היו עובדים אותם במקום עמא. וכל זה לא הועיל. כי חזרו ובנו במות התפת. על כן ירמיה אומר אחר שזה לא הועיל. הנה ה' מממא את התפת ע"ד אחרת שתועיל יותר. והוא שירבו החללים סביבות ירושלם עד שיהיה המקום ההוא נקרא גיא ההרגה לרובי האנשים אשר יהיו נהרגים שם ומרוב המתים ינטרכו ג"כ לקברם שם בתפת. כלן אחר שאין הרפואה מועלת להם. תועיל להם המכה: והיתה נבלת. כ"כ ירבו החללים. כי גם התפת לא יספיק להם. או לא יהיו להם קיברים:

(לד) קול שישון וקול שמחה. קול מזמרים ומנגנים בשעת שמחה. ופי' כגון בשמחת חתן וכלה:

ה.

(ה) בעת ההיא וגו'. גם זה קשור בענין שלמעלה. כי יאשיהו לקח עזמות אדם מן הקברים וישרוף על מזבחות ע"ז כדי לעמא אותם (מ"ב כ"ג ע"ז). וכל זה לא הועיל להרחיק העם מע"ז. על כן ירמיה מתנבא כי עזמות המתים והשירים והכהנים והנביאים וכל העם ע"ז יהיו מולאים מקבריהם. ואמנם איך יהיה הדבר הזה. אמר יירוממום כי האויבים יעשו זה כדי לשלול את המתים שהיו בעדי עדים. ואפשר ג"כ כי בהארץ המגור קודם שחנקו

סעיר. האויבים הגרים עליה יספנו חמתם על הצמים. ואולי (כדעת תלמידי מוסר'ר יסודם אופיני) האויבים יעשו כן כדי להפחיד וללער אנשי סעיר. למען ימהרו לפתוח להם דלתים: בעת ההיא ויוציאו. הכתיב הוא פ"ד ביום השלישי וישא חברהם את פיניו:

(ג) בכל המקומות הנשארים. כמו הפוך. הנשארים בכל המקומות (רד"ק). והיכן שמלת הנשארים מצינת וכתבה הסופר בטעות. כי במפר שהיה לפניו היה כתוב בשטה אחת הנשארים מן המשפחה הרפה הזאת בכל המקומות. ואחר שכתב בכל המקומות טעה והתחיל להעתיק שנית השטה שהיא עצמה. ואחר שכתב מלת הנשארים הכיר טעותו וכתב אשר הדחתים וגו' שהיא בשטה האחרת:

(ד) היפלו ולא יקומו. היתכן שיפלו בעון ולא יקומו ממנו לעולם? — אם ישוב ולא ישוב. היתכן שיהיו שובבים ולא ישובו לעולם בתשובה. וכן מפרש מיד. מדוע שובבה וגו' מאזנו לשוב; וכן מלאנו ירמיה סוגר ל' משובה לתשובה. באמרו שובו בניו שובבים (ג' ד' ו"ב). שובבה משובה ישראל (ג' י"ב); ורוח' ולפינו בוסטיוס פי'. היתכן שיתרחק חרס מן הדרך הטובה ולא ישוב אליה עוד? והענין א'. חלה שלא יאצר ישוב בענין הליאה מן הדרך. ובפסוק הסמוך פי' מדוע שובבה משרבה ללחם כנגד אס ישוב. ואח"כ אמר מאזנו לשוב כנגד ולא ישוב:

(ה) מדוע שובבה העם הזה ירושלים. ליעת רד"ק בא העם לשון נקבה. כמו ומטאת עמך. ומסרה מלת עם אחר העם הזה. העם הזה עם ירושלים. ונראין לי דברי תלמידי מוסר'ר שלמה חפץ כי שובבה חוזר לירושלים ואמר הנביא. מדוע שובבה. וכוונתו לומר. מדוע שובבה ירושלים. והכנים בדבריו דרך פירוש מלות העם הזה. ועייס החזיקו בתרמית ל' רבים על העם שזכר:

(ו) לא בן. הפך הנכונה, כלו' עולה ובתרמה. ולדעת תלמידי מוסר'ר אהוד גולי. אומרים אין הדבר כן אין אנו מועלים. אין אנו מחזיקים בתרמית. אך דרכנו טובה וישרה:

(ז) גם חכידה. אחר שהמשיל לזכבה באמרו כלו שב במרוצתם כסום שוטף במלחמה. הוסיף ואמר שהם פחותים מהבהמות. כי העופות יש להם מנהג ונימוס. חק וזמן נתן להם ולא ישו את תפקידם. ועמי מתנהגים בלא שום נימוס. רק אחרי שרירות לבם באלו לא ידעו את תורת ה':

(ח) איבה תאמרו וגו'. אחר שאמר ועמי לא ידעו את משפט ה'. הוא מנייר כאלו העם והכנים בפרט פרכים לאמר שקר דברת. כי אמנם חכמים אמתו ובלו יודעים את החורה. ואו (כדעת מוסר'ר דח"א ז"ל) הוא סופך פניו אל הכהנים ואל הנביאים ואמר להם. איבה תאמרו חכמים אמתו? ותורת ה' אמתו. ידעת אומה. כמו וארת מי אין כמו אלה (איוב י"ב ג'): אכן רגה לשקר עשה. ירמיה משיב א"כ שאלם יודעים את החורה. ואמנם

רחוקים מזרקת. נמצא כי לחם ולהבל נתנה. ולשקר עשה פעולתו עט הסופרים הכותבים אותה. והעט ההוא הרי הוא עט שקר והבל. כי לא הועיל מאומה בפעולתו. כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה. ובה"ט שהפרידו עט בטפחא חולי נתכוונו להסיר כפילת מלת שקר. ופירשו לשקר עשה העט של סופרי שקר וכוחי פלסתר (שקר סופרים. כמו להט החרב. שעניו החרב הלוהטת) :

(ט) חתו. גם הוא ל' בושם. כמו הובים כל חת מרודך (למטה ל' ב'). חתו לא ענו עוד (חיוב ל"ב ט"ו) : הגה בדבר ה' מאסו. אחר שבמעשיהם הם מואסים דברי ה' מעתה אין להם חכמה בחמת. ועל הכהנים והנביאים הוא מדבר :

(יב) יפלו בנפדים. ע' למעלה ו' ט"ו :

(יג) אסוף אסיפם. אסוף מקור מן אסף אלהים את חרפתי : אסיפם עמיד הפעיל משרש סוף [וזכרם לא יסוף מורעס. יחדו יסופו חלש ה'] וכמהו אסוף אסף כל מעל פני האדמה (צפניה א' ב'). ואח"כ פירש מה תהיה ההכרחה הזאת. אין ענבים וגו'. כן פ' רש"י רד"ק (ורו') ; ונ"ל שאלמלא הנקוד ותרגום הקדמונים היה נכון יותר לקרוא אסף אסיפם. אכרית האסיף שלהם. אכרית מה שהיה להם לאסוף מן השדה. באופן ^{לשון} שלא יהיו להם ענבים בגפן וגו'. וזה ציור ביאת האויב שמנחית השדות : ואח"כ יעברום. הוא פירוש מה שלפניו. לא אכרית פרי אדמתם ממש. אבל אחר שאמן להם הענבים והתאנים וחולתם. יעברו מהם ולא יהיו להם. כי יבא האויב ויאכלם (קדוש לפירוש רד"ק) ; ורו' פ' כפירוש ווינימא ושורריר אמן להם אויבים שיעברו בארץ :

(יד) על מה אנחנו יושבים. הנביא משחק עמו בלחץ עמו. ומדבר כאלו כבר באה הרעה : על מה. מה לנו להתעכב בכפרים ובשדות אחר שאין תקוה להציל דבר מיד האויב : וגרמה שם. נשכ שם דומם כאבלים. ותלמידי מוהר"ר אליעזר אליה חינל מוסיף. שאמר ומדמה כנגד השמחה שהיו שמחים בהביאם האסיף הביתה. אמר. נבא אל ערי המצור. אך לא לחוגג ולשמח. רק לשבת דומם כאבלים :

(יז) לעת מרפה. ונקודה לעת מרפה והנה בעתה. מרפה בה"א כמו בל"ה. ולפיכך נקוד צירי ולא סגול. ובדפוס ^ט ברישא הוא בל"ה :

(טז) מרן נשמע. דן לבזל לפון של א". ואמר דרך הפלגה. כי סופי האויב רבים כ"כ שנחרתם שמעתי צירושלם חקף אחרי הכנסם בבזל א"י : נחרת. נשימה בעד ^ט הנחירים : אביריו. סוסיס אבירים וחזקים. כמו מדהרות דהרות אביריו. ולפעמים הכוונה על פרים סוקים. כמו אבירי צפן כתרני : ויבאו. האויבים :

(יז) דגני. דברי האל : צפעונים. ע' ישפיה י"ד כ"ט : לח'ש. ידוע במזרח כי ע"י קול זמר ושיר של כשפים יעשו שלא יזקו הנחשים. והאריך בזה ושארע בראיות מן הכותבים הקדמונים. ורו' הוסיף מדברי המצרים האחרונים.

ולא כדברי יואל ברי"ל (בתהלים נ"ח). והמקרא הזה משל על ביאת האויבים אשר לא יוכלו ישראל להתיצב נגדם:

(יח) מבליגותי. דברי הנביא: מבדיו ירתי. המפרשים פירשו מסבירה לשון התחזקות. אך שולטים פי' מלשון ערבי ענין פנים נהובות ^{והחזקות}. וזה מתישב יפה בכל המקומות אשר בא בהם השרש הזה. ועדיין מלת מבליגותי קשה מאד ברקדוק. כי אין מלה על משקלה רש"י ור' משה קמחי (ורו' וניו'). פי' שם דבר כמו הבלגתי. ורמ"ק הביא לדוגמא שם מרבית. ואין המשקל מכון בעבור היו"ד הראשונה. ואחרים פירשו שם התאחר או ביוני. וגם זה לא יתכן בעבור היו"ד השניה. ור"ז פירש הכנוי במקום לי. איה איפוא לי מבליגית על היגון? והנה העקר חסר. ואני אומר לקרוא מבליגותי בטעם מלעיל והוא פעל. והוא בנוי בגין שר (כמו למטה ט"ו י' מקללני) ענינו מבליג הייתי. והטעם אני הייתי מבקש להזהיל פני ולהתגבר על היגון. אך היגון מתגבר עלי. ובעל כרחי לבי דוי:

(יט) מארץ מרחקים. נשמע למרחוק. מארץ מרחקים שומעים אותו. דוגמת מדין נשמע נחרת סוסיו. או (כדעת דון יצחק) מארץ מרחקים אשר הלכו שם בגלות: הה' אין בציון - כך הם נוזמים כי היו בוועמים כי היכל ה' יולם: מלכה. אלהיה: מדוע הבעיסוני. רד"ק (ורו') פירשו כי זו תשובת האל. אך תמה שכתוב למטה הלכי אין בגלעד אם רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי. וכן נצמח שכתוב (מ"ט א') הבעים אין לישראל אם יורש אין לו מדוע ירש מלכס את גר. וכן למעלה המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה מדוע אמרו עמצי רדנו. וכן היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב מדוע שובבה העם הזה. וכן מל' ישעיה מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי זו מדוע קייתי לעשות ענבים ויעש באושים. נראה כי מדוע היא שאלה קשורה עם השאלה הקודמת. ומלבד זה אם מדוע הכעיסוני היא תשובת האל. נראה שהיל"ל למה ולא מדוע. כי יב דוע (כאשר העיר בעל אורח השרשים ודבריו לקוחים מדברי ר' יואל ברי"ל במאסף תקמ"ח. ונרפסו שנית בסוף בכורי העתים תקפ"ז מן עמוד נ"ד והלאה) איכנה אלא שאלה לדעת הסבה הפועלת או הנורמת. כמו מדוע לא יבער הסנה. מדוע מהרתן בוא היום: אך בתוכחות על עון אומרים למה כל' לאיזה רצכלית. כמו למה תעשה כה לעבדיך. למה ידבר אדוני כדברים האלה. למה רשקלו כסף בלא לחם. למה אמת אחותי היא. למה לא הלכת אלי. למה ש' למתס רעה תחת טובה; ומדוע יש במשמעה שהענין נחשב למדבר כאלו לא היה אפשרי. על כן נ"ל כי הכל דברי ישראל. ומדוע הכעיסוני אמור על האויבים כטעם בנוי בכל הכעיסם. והכוונה. וכי אין ה' בגין? ואיך א"כ היה כדבר הזה שהעמים עמ"ז יכלו לי עד שהכעיסוני בפסיליהם והבליהם באמנם. רד"י כמה גדול כחם של אלהינו יותר מאלהים:

(כ) עבר קציר. הנה היינו בוועמים באלהינו שילינו כמו שיבטח איש באדמה

לחטוף חבואת שדהו . ואם יעבור זמן הקציר והקיץ ושדהו לא נתן יבולו
אין לו עוד תקוה , כן אגחנו בושטו מבטחוננו כאשר יבוש איש האדמה אם עבר
קציר וכלה קיץ ואדמתו לא נחנה לו פריה :
(כח) עד שבר בת עמי . דברי הנביא : קדרתי . לי שמרות . והוא ד"מ
כטעם אותי נהג ויולך חשך ולא אור . וכן קודר הלכתי בלא חמה (חיוז
לי כ"ט) :

(כב) הצרי אין בגלעד . כי בגלעד גדל הצרי . כטעם ארחת ישמעאלים באה
מגלעד וגמליהם נשאים נכחת ולרי . וכאן חיוז אלא משל . והטעם אין
זה שבא לעמי שבר וחלי שאין לו תקנה ? לא עלתה ארכת בת עמי .
עלתה כמו למטה . כמו והנה עלה כלו קמשונים . וכן וארכתך מהרה למטה :
ארכת . כן נקרא גם בערבי כשהשבר מתייבש ונסגר . ועור חדש לומח בו :

ט.

(ח) מי יתנני במדבר . כל מה שזייר מן הרעות העמידות אין המכוון בו
אלא חולי ישובו מדרכיהם הרעים . ועמה הוא חוזר לעיקר כוונתו ;
והנה למעלה אמר הצרי אין בגלעד כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי . ועמה
בא לפרש מדוע לא עלתה ארכתם : כי רבו פשעים : מי יתנני במדבר .
מוטב שאשכון במדבר . ובלבד שאעזוב את עמי : מלון אורחים . מי יתנני
שאלון בלחתי המלונות שעושים להם אנשי השירות :

(ב) וידרכו . לשונם היא קשתם . והחלים הם דברי השקר רד"ק (ואחריו
דודאטי) : לשונם קשתם . כמו מרשע חרבך . אע"פ שאין דעת בעל
הטעמים כן ; ומלת וידרכי הפעיל . כמו וידבקו . והטעם עשו ללשונם
שדרך שקר . מלשון ידרך חליו (תהלים : ל"ח ח') . והנה פעל דרך
עקרו על הקשת (דרך קשתו) . ואומרים ידרך חליו כמו שאמרו אריק חרבי .
עין שם רש"י : ולא דאמונה . ע"י מה שהוא הפך האמונה . כל' בעולה
ובמרמה גברו בארץ : לא אמונה . כמו לא כן . לא טוב . לא חכם :

(ג) איש מרעהו השמרו . כדי לזייר לפניהם רעמם הוא עושה עצמו כנותן
להם ענה : יעקוב . משיכה בעקב חבירו . באופן שיפול . והוא אל לכל
מין מרמה :

(ד) העזה גלאו . להעוות עוד לעשות עצמם רשעים יותר ממה שהם .
לא יוכלו . כמו נלחתי הכיל . ונלחו מלכים לשחות מים מן היאור . ע'
רש"ם בראשית י"ט י"א :

(ה) שבתך . דברי האל אל הנביא (רד"ק) : בתוך מרמה . אחת יושב
בתוך מרמות ומככים . כל' בתוך אנשי מרמה : במרמה מאנו דעת
אותי . אפי' עמי הם נוהגים במרמה . ובמרמה הוא כל מה שעושים לעבודתי
ולכבודי (כטעם הגמז רצח וכו') . ולא רצה להשלים הענין כי גנאי כלפי

מעלה. ואמר מאמר אחר. מאנו דעת ארתי. ותלמידי מוהר"ר רוד חי אשכנזי ז"ל אומר שאין טורח להפריד התאמר לשנים והוא מפרש במרמה מאנו דעת אותי. בקרבם מאנו דעת אותי. אבל למראה עינים הם מכבדים אותי. והנה מילאונם לדעת אותי הוא במרמה :

(ו) הנני צורפם ובחנתים. אחר שאמר שהם נוהגים במרמה גם עמו. אמר שלא יחשבו שאינו רואה ויודע כמה בקרבם ולכן הוא רואה לזרוק ולבחון אותם ולבער הקולים מן הכרם (כי אמנם מה שאמר כי כלם תנאפים וגו' אינו אלא דרך הפלגת השיר) : כי **אֵיךְ אֶעֱשֶׂה וְגו'**. איך אעשה שלא ארפס. אחר שהיא בת עמי כלומר לא כאוכל שלא ארפס. כי איך אינכם ברעכם והם נקראים עמי (יד"ק) :

(ז) חץ שחוט. כתיב שוחט. ויש בפרשים (וכן רוח') לשון שחיטה. חן מתית. ויש מפרשים חד וחריף. ונמשך על המשחזות לחדדו מן זהב שחוט שמפרשים נמשך ומרוקע ושולטענס בן שולטענס פירש שוחט משרש וחט. בערבי עינו כניסה penetrare (ואולי מזה חוט ומחט) ותהיה המלה מבין שפירס הידוע בערבי : ישום ארבו. מל' שים לך אורב לעיר (יהושע ח' ב') : ארבו. מארצ נגדו :

(ט) עד ההרים אשא. הנביא מפסיק מאמר האל. כי כשאמר ה' אס בגוי אשר כזה לא תתקס נפשי הבין הנביא מה יהיה כהם ולועק במר נפשו על ההרים אשא כבי ונהי וגו'. ואכ"כ מסיים דברי האל וגתתי את ירושלם וגו' : עד ההרים. רש"י (ורוח') פירשו על חרבן ההרים. ויל' כי אין להוציא המליצה ממשמעותה בשאר המקומות שהיו בזוים על ההרים ממס. כמו למעלה (ז' כ"ט) ושאי על שפיים קריה וכן (ג' כ"ח) קול על שפיים בשמע כבי תחמוני כבי ישראל. וכן צבת יפתח ואצבכה על ההרים ; ויל' כי הצובה מבקש ההתבודדות שלא יטרדוהו נבי אדם. ועל ק היו עולים וזוכים על ההרים. ולפי זה מליצת המקרא הזה נאותה ועמוקה. אמר תחלה לצבות על ההרים. כדי להיות צודד. ואח"כ הוסיף וגם על נאות מדבר אצבכה. ואין טורח לעלות על ההרים. כי גם נאות מדבר נאות מבלי איש עובר. ותלמידי שבתי חקונוא אומר שאין טורח שיהיה על ההרים צכוונה להיות צודד. אלא כי נחתו מוסב גם על נאות מדבר וגם על ההרים : נאות מדבר. מקומות מרעה בצקפה. כמו בנאות דשא ירדני. כי דשאו נאות מדבר (יואל ב' כ"ב) ירעפו נאות מדבר (תהלים ס"ה י"ג) : נצתו. משרש נחת ומענין שרש נחה. ע' למעלה ב' ט"ו :

(י) וגתתי : המשך דברי האל. עיין בפסוק הקודם : תנין. ע' ישעיה י"ג כ"ב :

(יא) מי האיש החכם. דברי הנביא. דהוא מדבר בלשון העם אחר שיפלו לפני אויב. והוא אומר כי אז יתמהר העם על מפלתם ויאמרו מי האיש החכם שיבין סבת נפילתנו (תלמידי מוהר"ר אה"מ) : ויגידה. יגיד את זאת :

שהוא על מה אבדה הארץ . ושנוררער פירשו יגיד את זאת אשר דבר ה' :
והוא שבוש :

(יד) מאכילם את העם הזה . כמו ומרחשו את הילד : לענה . עשב
מר (רש"י) . כמו ואחריתם מרה כלענה . ומס שחרגמתי הוא מה
שחרגס יירונימוס והאחרונים :

(טו) בגוים . לא היה כאן מקום לה"א הידיעה . והיה : ראוי : לנקוד בגוים .
והיה ראוי להפריד והפילותם בזקף (והפילותם בגוים אשר לא ידעו) .
אבל מפני שמלילת הפיץ בגוים או בעמים או בארצות מלויה הרבה בתנ"ך
ובסוס מקום אין סס מלות אשר לא ידעו . אך תמיד הכוונה בכל הגוים סחס
(פיין דברים ד' כ"ז . כ"ח ס"ד . נחמיה א' ח' . יחזקאל י"א י"ו . י"ב י"ט .
כ' כ"ג . כ"ב ט"ו . כ"ט י"ב . ל' כ"ג וכו' . ל"ו י"ט) . לפיכך עשו גם
כאן והפילותם בגוים מלילה בפני עצמה . גם כי בפסוק הזה לא נשלב בה
הענין : עד בדותי אותם . דרך הפלגה :

(טז) כה אמר ה' צבאות . אע"פ שהוא מדבר בשם ה' (כי הוא אשר
נלה לו הרעה העתידה) הנה הוא מדבר בלשון עצמו עלינו ועפעפיו :
התבוננו . חקרו ובקשו אֵיך נמצאות : למחוננות . כך היה מנהגם לשכור
נשים לבנות ולספור ולגנן ולזמר על המתים : וכן העיד יירונימוס שראה בא"י :
ואל החכמות . היותר חכמות בין המקומות : ותבואינה ותבאונה .
שני המשקלים נמצאים בנחי הע"ן . וכן תשובינה ותשכן : יאק"ל 16

(יז) ותשנה . נשמטה האל"ף : ותדרנה עינינו דמעה . באופן שע"י
קיומותה תדרנה עינינו דמעה . והטעם ראוי לנו לבכות הרבה על
השבר העתיד . כי רב הוא : ותדרנה עינינו דמעה . דמעה . כאלו
העין עצמה יורדת ונחכת מרוב הדמעה (רד"ק) וכן יטפו ההרים עמים .
יטפו ההרים מדר שיטוף מהם עמים . וכן כאלה נובלת עלה . ורבים ככה :
(יח) כי קול נהי נשמע מציון . הוא פירוש המשל ד"ה הקודם . כלו'
הנה יוס בא ותבנו : כי השליכו משכנותינו . בלא יגיעה כי לא
יכלנו להלחם גם . והוא כי עזבו ארץ שעזבו ארצנו ביד האויבים . והטעם
בשנו מאד . ועתה [כ"ח יוסן תרכ"א] כ"ל כי היל"ל כי עזבו ארצנו . מלבד
כי הם לא עזבו ארצם . אבל האויבים הוציאו אותם משם . וכל כי עזבו
ארץ הנחנו לחומותינו שתרדנה לארץ (על דרך ומבצר משגב חומותיך השח השפיל
הגיע לארץ . ישעיה כ"ה י"ב) . והוא בושש שלא יכלו לשמור חומותם מיד האויבים .
אבל הניחו להם שיעשו כרונם . באופן שהשליכו לארץ משכנותם . כמעט
בלי יגיעה :

(יט) כי עלה מות בחרונינו . משל על אויב שאין תקומה מידו : דהברית
עודל מחוץ . אם המות בא בעד החלון . איך ישחית בחולות
וברחובות ? אלא טעמו להמית העוללים בבתיים באופן שיכרתו מן החולות .
שלא ילכו עוד בחולות :

(כ) דבר . דברי האל אל הנביא : ואין מאסף. כשאין שם אדם שיאספו. ויתכן נ"כ לפרש חוזר לנבואת האדם . כמו למעלה (ח' ב') לא יאספו ולא יקברו . אע"פ שהוא נגד הטעמים . וחולי הוא על דרך בעלם היום הזה בא נח (בראשית ז' י"ג) . את לאנס . ואת בקרם (שם ל"ד כ"ח) שבאו הטעמים נגד מה שהיה מן הראוי . כדי שלא יהיה הפסוק בלא אהנס . או כדי שלא יהיה האהנס בסוף הפסוק :

(כב) בזה אמר ה' . סיוס התוכחה . להודיע שאין להם תקנה חלל בטיעוב מעלליהם . ובלעדי זאת אין דבר שיעמוד להם בעת לרחם :

(כג) השכל וידוע אותי . להיות משכיל המבין דבר לאשרו . ועל ידי כן ידע אותי ידיעה נכונה ואמיתית . וידע כי אני ה' עושה חסד ומשפט ולדקה בחרץ : כי בארה חפצתי . אלו הם המעשים שאני חפץ שיהיו בני אדם עושים . לפיכך אני אומר בזאת יתהלל המתהלל כשידע כי אני ה' עושה אלה . כי אז יתעורר לעשות גם הוא כמעשים האלה . ועיין מה שכתבתי בבה"ע חקפ"ט עמוד ק"ך וקכ"א :

(כד) ופקדתי על כל מור בעררה . אחר שאמר שאין תקנה חלל במעשי החסד המשפט והלדקה . הוסיף עתה שאל יבטחו במיליה כל זמן שלא ימולו את לבבם הערל . ולפיכך אמר שיפקוד על כל מי שימול . והוא בערלה . כלומר שיש בו ערלה אחרת . והיא ערלת הלב . רש"י (קאלעיוס ויד"מ) . כי המילה לבדה לא תושיע מעונש העונות . ולמען יתברר להם זה יותר . ויבטחו מבטחונם במילה . הזכיר עמים אחרים שהיו גם הם נימולים . והזכיר בתוכם את יהודה . להודיע שאין יתרון לישראל על האומות . כל זמן שהם ערלי לב . כי כמוהם יחשבו . וסיים ואמר כי כל הגוים ערלים וגו' . כלומר אל תתהללו במילתכם . שהרי אם שאר הגוים הם ערלים . הנה כל בית ישראל ערלי לב . ואין אחס חסוצים לפני יותר מהם . והזכיר מלכים חסלה . או מפני שאינם מזרע אברהם . ואח"כ הזכיר יהודה ואדום ועמון ומואב וישמעאל שכלם מתשפחה אחת בני אברהם ולוע . והנה יירונימוס מעיד כי העמים הזכרים כאן היו באמת נמולים : אמנם יונתן ורד"ק (ורו') פירשו על כל מול בערלה על הנמולים ועל הערלים . ורו' דוחק ואומר כי לא היו המלכים כלם נימולים (כדעת הירודוט) אלא הכהנים שבהם . ואמר כי אדום לא היו נימולים . שהרי הורקוס המלך הכריחם להמול (ומהר"ר אברהם לאטש משיב . על דרך שאמרו וכי עמון ומואב במקומם הם עומדים . כי אדום נפלו ביד חויב ונכרתו כאשר נבא עליהם עובדיה ובאו אחרים במקומם) . וכן אומר רו' כי חולי בימי ירמיה לא היו הערביים נימולים אע"פ שהיו נימולים בימי אורינינים : קצוצי פאה . הגבון כחרגוס יונתן והאלכסמדר . ועקלם וסומכוס וירוינימוס שהיו מקיפין פאת הראש או הזקן . וכן כתב הירודוט שהיו הערביים נוהגים להתגלח כמו שהיה מתגלח האליל Baalus . ורש"י ורד"ק פירשו מוקפים בפת המדבר . וע' למטה כ"ה כ"ג . מ"ט ל"ב . ומדברי ירמיה בסיומן מ"ט נראה

כי קאזי פאה היו משפחות קדר וחנור. ורוז' אומר כי תלות כל הגוים ערלים רחיה כי האומות הזכרות כאן לא היו נימולות. אמנם אין הכרח שתהיה מלת הגוים חוזרת לאותן הזכרים כאן. אלא תחלה אמר שיעניש כל הנימולים (כי באמת כל הגוים הזכרים כאן נפלו ציד נבוכדנאצר) והודיע לישראל שאין להם יתרון אפי' על שאר הגוים ערלים. כי אמנם אס' שאר כל הגוים ערלים. הנה בית ישראל ערלי לב. ומוהר"ר אברהם חי מיינסטר מוסיף כי ראוי היה שיאמר וכל בית ישראל ומארים ואדום ועמון ומואב ערלי לב. אלא לא חש להזכיר כי אין כוונת הנביא להוכיח רק את ישראל :

יור

- (א) שמעו את הרבר. המשך הנבואה הקודמת. ודרך הנביאים בדבריהם המתחזק והמר. למען יעו לב העם לדבריהם: ולא יקולו בתוכחתם. וסנה אחר שמיים ירמיה בתוכחות חמה ובהודעת הגלות העתידה חוזר עתה להוכיחם בלשון רכה להרחיקם מעבודת האלילים: וסיים בנחמה וישראל שבט נחלתו (ט"ז). ומיד חוזר לצייר את הגלות. ורוז' אומר כי נאמרה הנבואה הזאת בגלות. ונ"ל רחוק שיאמר וישראל שבט נחלתו והם בגלות :
- (ב) אל דרך הגוים. ללכת אל דרך הגוים. וכוונת הנביא להרחיק את העם מעבודת האלילים. ויפה כתב דון יצחק אס' אתם רוצים להיות מיוחדים כבדלים ופרשים משאר הגוים מפני זאת ברית המילה אשר בברכס ראוי הוא שאל דרכם אל תלמדו מעבודת האלילים עכ"ל: ומאותות השמים אל תחתו. אל תחשבו שהמאורות הם אלוהות. ושאותות השמים מודיעים רצונם: כי יחתו הגוים. כי שאמר שלילה ענינו אצל. אל תחתו אתם. אך הניחו לגוים שיחתו מהם: יחתו הגוים מהמה. הם יחתו ולא אתם. היה אומר דרך ספור כי יחתו מהם הגוים: אותות. נקראו כן לפי משפחת הגוים שהיו מאמינים היותם סימן למה שעתיד להיות. עיין מה שכתבתי בבראשית על והיו לאותות ולמועדים. ואבעריק ואמרים חשבו שהכוכבים עצמם נקראים אותות השמים ונפתו אחרי לשונות הגוים שאומרים signa zodiaci לטלה שור תאומים ושאר לורות הגלגל. ופירשו אל תחתו מהם לעבדם :
- (ג) כי חקות העמים. האליל שהגוים עובדים בחוקותיהם: כי. לחזק: עץ מעער ברחו. הוא עץ שהכורת כרת אותו מן היער: מעשה ידי חרש במעצר. עשוי במעצר. ואולי חרש ענין נקרא חרש במעצר מפני שמלאכתו במעצר: מעצר. ע' יעשה מ"ד י"ב :
- (ד) יחזקום. מעתה מזכיר האלילים בלי רבים. וכן במקרא שאחר זה: ולא יפיק. לי פיק ברכים (נחום ב' י"א) והי"ל יפיקו :
- (ה) בתמר מהשה המה. הם מקשה כמו תמר: מקשה. לי קושי. והכוונה שלא יחזו ממקומם: תמר. כמו תמר. כמו והיא יושבת תחת תמר. והזכיר התמר להיותו עץ גדול וזקוף: וזקוף. י"ט ינשוא. ע"ד נחי למ"ד

ה"א. ובתוספת האל"ף השרשים לסימן לגזרת המלה: אין אותם. אין ביכלתם: אותם. במקום אתם. ומלת את ועם מורדות לפעמים על הקיץ. כמו לך ושוב וממר חתן. ויש אתך. יש בידך לחת לו:

(ו) מאין כבוד: כמו אין כבוד. והמ"ס יתרה: וכן בפסוק שאחר זה (רו' ויז'). ולמטה ל"ז כי גדול היום הוא מאין כבודו. אולי תחלת המליצה הזאת היה דרך שאלה מאין יבא כבודו. מאין יבא כבוד. אלא כי שם שמדבר על היום הכינו המליצה כמשכנעה. וכאן לא רצו לנקד מאין כבוד. שלא לחת מקום לעשות ולחשוב שיש מקרס לשאול מהיכן יבא אלוה אחר גדול כמותו: גדול אתה. בגבורה חזר לגדול אתה: וכן בה"ט: וגדול שמוך. שמוך הנאה לך הוא האל הגדול. וכיוצא בזה שכן עד וקדוש שמו (ישעיה ל"ז ט') גואלנו מעולם שמוך (שם ס"ג י"ו) זר יהיר לך שמו (משלי כ"א כ"ד):

(ז) מי לא ייראך. כנגד אל תיראו מהם: יאתה. מגזרת יאה בארמית ובל"ח. ועינו יפה. ודומה בלה"ק נאוו (משרש אזה) עינו נחמד ויפה. וזה וזה (יאה ונאוו) נאמרים להוראת הראשי: יאתה. היראה (דון יחזק): בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם. על ראפס של כל חכמי הגוים אין כבוד. ב"ת בכל כב"ת בכל זאת. שעינה עם כל זאת. אף כאן עם כל מה שיאמר חכמי הגוים אין כבוד. ותלמידי רמב"ם הלוי מפרש כי עם כל החכמה והשלטון שיש לגוים. עכ"ז אין אלהיהם כאלהינו ולא כסורנו אורס. ואח"כ אומר כי חכמי הגוים הם החרשים עושי הפסילים. כמו שאומר למטה (פסוק ט'). מעשה חכמים כלם. כלומר עם כל מה שחרשי הגוים מתחכמים בעשיית פסיליהם ועם כל המלכות שיש להם לגוים. עם כל זה אין כבוד. ורד"ק ודון יחזק פירשו כי כל חכמי הגוים יודעים שאין כבוד. ואין זה במשמעות בכל חכמי. ועוד איך הוא אומר אחר זה יבערו ויכסלו? ואם כמותו שפירשו מוסר הכלים. שחכמים והמלכים מיסרים את העם כדי שיעבדו האלילים. והם עצמם יודעים שאין בהם נמש. אי"כ אינם בוערים. אבל רשעים:

(ח) ובאחת. כלם כאחד רד"ק (ורו'). וכן בלשון סורי בחרא (גי'): מוסר הברדים. מאמר בפני עצמו. כלומר מוסר הגוים ויראחס ועבודתם הלא הוא מוסר הכלים כי האל שהם עובדים עץ הוא (סנוריר). או על דרך שפירשתי למעלה כי חקות העמים הכל הוא. אף כאן האליז שהוא מוסר הכלים שלהם עץ הוא (אח"מ):

(ט) בסף מרוקע. מרודד (רש"י) מן ר ירקעו את פחי הזהב. היו מביאין הכסף מרודד טמין טמין לרבקו על העץ. אולי בתרשים היו בקיאים במלאכה זו. ועדיין יש כמה מקומות שאין בהם חרשים בקיאים ברקוע פחי הזהב והכסף (תלמידי יוסף הלוי): וזהב מאופו. אופו לא נמצא אלא בדניאל י' ה'. ויש אומרים שהוא כמו אופיר. ובשארט אומר שהוא Ceylan.

שהיה בו נהר הנקרא Phasis נס לשון ים הנקרא Pasi :
 (י) וה' אלהים אמת . ה' הוא האלהים אמת (רד"ק ודון יצחק) כלומר
 אלהי אמת . אלהים באמת . כי באמת ראוי לו שם אלהים . והיה ראוי
 הפשטא על וה' . ומונה תחת אלהים . והטעמים שלפנינו הם תקון שתקנו
 חכמים . עיין פירושי על ואנכי ה' אלהיך : ורא' יכילו גוים זעמו . אם יזעם
 עליהם לא יוכלו לסבול . אבל יאבדו כרנע :

(יא) בדנה תאמרן להוים . הינסליר אומר כי ירמיה כתב המקרא הזה
 למעלה אחר מעשה חכמים כלם . ונ"ל כי על מקומו יבא בשלום . כי
 כאן הוא אומר די שמיא וארקא לא עבדו . ואחריו הוא אומר עושה ארץ בכחו
 ובתבונתו נטה שמים . ורז' ולפניו וויימי אמרו כי נראה להם שאין המקרא
 הזה לירמיה . רק אדם אחר הוסיפו ; ואני משיב : מאלו בכתוב הזה אלהיה
 וגו' יאבדו מארעה . ומאלו למטה הכל המה וגו' בעת פקדתם יאבדו .
 וחזרו על כל המקרא ולא מאלו בשום מקום זכרון האבדון אלא האלילים רק
 במקום הזה . א"כ נראה כי מי שכתב הכל המה וגו' . והוא ירמיה : הוא עצמו
 כתב יאבדו מארעה . וזה מלבד הדמיו שהזכרתי יגד דעת הינסליר . ודעת
 הויציגאנט כי ירמיה כתב המקרא הזה בל"ק ואחר זה תרגם ספרו בלשון
 ארמית . וכחבו המעתיקים כל פסוק עם תרגומו אחריו כמו שאנו רואים עד
 היום בקצת חומשים כתיבת יד . וקרה מקרה שסופר אחד היה מעתיק העברי
 לבדו מעל ספר שהיה בו העברי והארמי זה אחר זה . ונשתבש הסופר והעתיק
 הארמי במקום העברי . וזה חלוס . כי אנו רואים כי מאז בימי יונתן
 בן עוזיאל היה המקרא הזה כתוב ארמית . כי רק לך הוסיף ואמר דנה פרשן
 אגרתא וכו' . ולפני יונתן בן עוזיאל לא היה תרגום . ואף כי בכתב . ויונתן
 עצמו לא כתב תרגומו . אלא אמרו על פה . והנה יונתן ורש"י ורד"ק חשבו
 כי בכתב המקרא הזה ארמית . כי היא אגרת ששלח ירמיה לאישי גלות יכניה .
 וזה רחוק מאד שיגרה אותם לנאץ את שוביהם . והוא בהפך אמר להם ודרשו
 את שלום העיר "אשר הגלית אתכם שמה כי בשלומה יהיה לכם שלום . ואין
 יאמר להם שיקנוטים בדברים האלה . ואין יהיה להם שלום אם יעשו כזאת ;
 ול"כ כי אחר שאמר ולא יכילו עמים זעמו . אמר כי אמנם עובדי האל הארמית
 לא ייראו מועם הפסילים ועובדיהם ראוי להם לדבר אליהם באומץ לב' ובלשונם :
 שיבינו דבריהם . כי האלילים ההמה ראוי שיאבדו מן הארץ וכדי שלא להראות
 עצמו כמפחד מעובדי האלילים אמר בלשון ארמית גם המלות כדנה תאמרן
 להוים . כדי שאם ימלאו שם בתוך העם קצת מאומם עובדי אלילים ישמעו שהוא
 אומר לכל העם שיאמרו להם כזאת וכזאת : שמיא אלה . אחר שהם לא
 עשו הארץ הזאת והשמים האלה יאבדו מעל הארץ ומתחת השמים האלה . ויכלו
 ויעשו להם ארץ אחרת ושמים אחרים . ושם יהיו נעבדים . מלת אלה חוזרת
 גם למלת מארעה . ולפיכך מארעה בטעם חביר : אלה . מלת ארמית : כמו
 אלה מאיחא (עוזיאל ה' ע"ו) אע"פ ששם קרי אל (רד"ק) :

- (יב) עשה ארץ . ה' אלהים המזכר למעלה :
- (יג) לקור תתו . כל כפי' דון יחזק שבהמקרא הזה קשור עם שלאחריו . אלא שהוא מפרש כשהמון יתן קולו ותפל חזו לשמים בעבור המים . ואני מפרש (כרס") בהשמע קול ה' שהוא נותן בשמים המון מים ובהראות הנשיאים העולים מקלה הארץ . ובעשותו ברכים המורים על המטר . ובהוליו רוח מאורותיו . אז בראותם כל הגבורות האלה נבער כל אדם מדעת הובים כל צורף מפסל . כי גם הם יודעים שאין בהבלי הגוים מנשימים (למטה י"ד כ"ב) :
- (יד) נבער . לשון יבערו ויכסלו ביו . בוערים בעם . ואומרים כי הלשון נבזר מן בעיר (בהמה) . ול"נ שהרא' ל' ריקות . כל אדם נשאר ריק מדעת וחכמה . והכל מל' נבזר . גם בהמה תקרא בעיר ע"ש ובער בשרה אחר . וגם לשון בערה הנאמר באש הוא ע"ד הבעור והכליון . והנה בער כמו ביד בל"ח . שעיניו ריק :
- (טו) מעשה תעוועים . מעשה שמקו בהחול . כמו והייתי בעיניו כמתעתע . ומתעתעים בנביאיו (ד"ה ב' ל"ו י"ו) : בעת פקודתם . של עונדיהם אבדו האלילים . ולא ישיעום :
- (טז) חרף יעקב . האל שהוא חלקם : כי יוצר הכל הוא . חלקם : וישראל שבט נחלתו . וכמו שהוא חלקם . כך הם חלקו :
- (יז) אספי וגו' . חוזר ומסיים בתוכחה ר' בציור הגלות . ואמר לרושלים הנני רואה אותך במצור . באופן שלא יוכלו עוד אשך לסחור ולסבוב בארץ כבתחלה : בנעתך . לשון סחורה . וסחורה לשון סבוב . ורד"ק פירש על צבל . אספי הסכנה שהיית מכנעת כל העמים . ויפה השיב דון יחזק כי אין כאן זכר לצבל . וכל הנצואה על חרבן ירושלים . ורו' ולפניו שרודיר פירשו אספי ממנוק ולאי מארץ . והנה במקרא שאמר זה הוא מתנבא על הגלות . וההולכים בשבי לפני נר מה יוביל להם קבוץ ממונם . ומה שקנה עבד קנה רבו . ובני א"ג מפרש אספי כצן השדה סחורתך ותבואתך קודם שיבאו האויבים לצור עליך :
- (יח) קולע . משליך למרחוק כמו בתוך הקלע : רמזן ימצאו . לשון קר . למען ימצאו מי הוא אלהי אמת . רמה הדרך הטובה ללכת בה . וימצאו האמת ולא יתעו עוד בהבלי הגוים . וכן היה כי אחר הגלות לא זנו עוד אחר ע"ז :
- (יט) אוי לי . הכביא מזייר כאלו עומד בזמן החרבן והגלות והוא נותן הדברים בפי ירושלים :
- (כ) קוד שמועה . אני שומע קול רגלי השמועה . ואני מבין שהיא קרובה לבוא . ולא השמועה לבדה אני שוכנע אבל אני שומע רעש גדול הבא מארץ לפון . והוא רעש לבאות מלך בצבא הבאים לשום וגו' : תנים . ע' ישעיה י"ג כ"ב :
- (כג) ידעתי . הנני שומע כי האויב מתקרב . אך יודע אני כי לא ביד האדם

להללית את דרכו . ואם לא על פיך חין כח ביד האויב להחריב ביתך רש"י (שנוררפר ורוז') : לא איש הודך וגו' . כשארס הולך חין בידו להכין לערו שלא יכשל ויפול . כטעם לב אדם יחשב דרכו וה' יכין לערו (משלי י"ז ט') . והטעם . אע"פ שהאויב קרוב לנפול עלינו . יש צורך להללנו . או להקל הרעה מעלינו :

(כד) יסרני ה' . אם כן גם אם גזרת שיבא עלי האויב . אל תתנהו לעשות זו כלה . ויסרני . אך במשפט . ולא בחץ :

(כה) שפוך חמתך . אם כוונת הנביא להתפלל על צרת הגלות שלא תבא איך חמר כי חללו את יעקב וגו' ואת נהו השמו . שנראה כאלו נחרצה ח"י ? ע"כ נ"ל שהיה מחמת הנביא להשתמש בשני פסוקים אלה ממזמור ע"ט כדי לסיים בתוכחה . ועם כל זה לא יחרה לב העם עליו . כי הוא כמתפלל עליהם :

יא

(א) הדבר . נבואה אחרת . ולא ידעתי זמנה :

(ב) שמעו . הרי זה מן הצוים שאינם כלפי אדם מיוחד . אלא כלפי כל השומעים . כמו שכתב רד"ק בישעיה (ל"ה ג') . האל מדבר בסתם אל כל השומעים שמעו וגו' ודברתם וגו' ואח"כ מיוחד הדבור לירמיה ואומר לו ואמרת אליהם (אח"ת) . ולדעת אחרים נ"ל שמעו או שמעו ודברתם . וכן העיד רד"ק כי יונתן תרגם ותמליצו . נראה שהיה קורא ודברתם . והוא מפרש שמעו את דברי הברית הזאת שהם הדברים שיאמר ירמיה אל העם . ואח"כ איננו מסייע כי כן למטה פסוק ו' כתוב קרא את כל הדברים האלה וגו' שמעו את דברי הברית הזאת :

(ד) אשר צויתי . כלו' חין זו ברית חדשה . אלא הברית אשר צויתי את אבותיכם : ועשיתם אותם . אותם חוזר למלת דברי שהיא נשמעת באמרו שמעו בקולי . וכיוצא בזה אם חבול תחבול שלמת רעך . עד בוא השמש תשיבו לו . תשיבו חוזר לשם חבול שהוא בכח הפעל אם חבול תחבול . ורוח' אומר שאותם חוזר לדברי הברית . וזו זרות גדולה . כי הם שני מאמרים . כי ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת הוא מאמר שיאמר הנביא לבני דורו . ומאמר שמעו בקולי ועשיתם אותם הוא מה שאמר ה' ליוצאי מצרים . ולא אכחד תחת לשוני כי מלת אותם מיותרת . והנכון ועשיתם ככל אשר אצוה אתכם : בור וברזל . מלי ציידים . חפירה בקרקע . שמבערים בה האש להתיך הברזל :

(ה) למען הקים . המשך דברי ה' אל יוצאי מצרים . עד חלב ודבש : כיום הזה . דברי ה' אל ירמיה : אמן ה' . מפני שאמר לו ה' : ארור האיש אשר לא ישמע . השיב כן . להכניס עצמו בכלל השומעים :

(ט) נמצא קשר . אנשי יהודה כלם בעלה אחת כאלו קשרו קשר זה עם

זה. ור"ק ורון יחזק פירשו שאמר ששבר בתשובה בימי יאשיהו חזרו בימי יהויקים להרשיע. ורוז' ולפניו הסליר פירשד שזה לאמר בימי יאשיהו. ושהכוונה שהיו חוטאים בהחבא. מפני פחד המלך. ולי היה נראה שהוא דרך מליצה כאלו האחרונים באו בקשר עם הקדמונים לשונו על עונותם. ולפיכך לא אמר קשרו קשר. אלא נמצא קשר. כי הרואה מעשיהם מוצא כאלו קשרו קשר. ולדעת יא"ח הכוונה כי יושבי ערי יהודה. ויושבי ירושלים הסכימו בענה אחת להכעים את ה' :

(י) והמה. הבנים גם הם כאבותם :

(יג) לבושת. כמי לע"ז שהנעם בה ידש ממבטחו. וכן ירובעל נקרא ידששת (ש"ב י"א כ"א) :

(יד) בעד דעתם. כדי שאלים מרעם - יונתן ושאר המתרגמים הקדמונים תרגמו בעת רעתם. וכן נמצא בהרבה ספרים כ"י ; ואע"פ כן רחוק הוא שיאמר בעת שתי פעמים בסמוך. בעת קראם אלי בעת רעתם :

(טו) מה לירידי. רבו הפירושים בכתוב הזה. וכלם דחוקים ורחוקים. והנני רואה כי מליצת יעברו מעליך היא כמליצת ראה העברתי מעליך עונך (זכריה ג' ד'). והנני מפרש המקרא הזה המשך הענין הקודם וחתה אל תתפלל וגו'. מה לירידי ירמיה בבית ה' הוא בית המקדש להתפלל על האומה בעשותה המזמתה והעונות הרבים. ועתה כנחזיר פניו כנגד האומה ואומר. את חושבת כי ע"י צער קדש. וע"י הקרבות שחקריצי בבית הזה יעברו מעליך עונותיך : כי. לחזק. והוא דרך החול. אם יהיה הדבר כן. אז ברעתך תעלזי. ושלוס יהיה לך בכל חטאתיך. וזה לא יתכן. אח"כ מלאתי לר' מאיר אבריק פירוש קרוב לזה במקל :

(טז) וית רענן וגו'. הנביא מדבר כנגד האומה ואומר : הנה מקדס ה' עשה אותך כזית רענן יפה פרי ויפה תאר (רד"ק). או יפה מלך פרי תאר שיש בו. כל' מלך היות בו פרי בעל תאר כלומר פרי יפה (רוז') ; אך עתה בשמעו המולה גדולה. כי קול המון פשעך עליה באזניו. הוא מליצת אש סביבות הזית הזה. וענפיו ישרדו באש לחלקים דקים. והזכיר הזית בל' זכר ובל' נקבה כמו שמלאנו גפן. ואלו הנכון לקרוא ורעו. כמו רעו עמים וחתו : (יז) הנוטע אותך. כנגד הזית שהזכיר למשל מדבר : אשר עשו להם. כי עשו הרע לעצמם. והנה מלת רעה נאמרת לשני ענינים. לענין הצרות (דבר עליך רעה). ולענין המעשים הרעים (בגלל רעת בית ישראל). ודרך לחות הוא בלה"ק לומר מלה אחת לשתי הוראות מתחלפות לפיכך אחר שאמר בגלל רעת בית ישראל על ההוראה השנית. אמר אשר עשו להם. כל' אשר עשו להם רעה. ורעה זו על ההוראה הראשונה (יא"ח) :

(יח) ור' הורדיעני. ענין אחר הוא. אחריו ירמיה כשהיה צעיר מולדתו בעתות. והכוונה ה' הורדיעני מחשבותי אשתי עירי עלי לרעה. ורק ע"י כן ידעתי. כי מתחלה הייתי נועם בהם ; וכעת הענין הזה כאן. כי (כדברי

אח"ת) לפי שהוא עתיד לומר למטה (י"ב ו') כי גם אחיך ובית אחיך גם המה בגדו בך. ראה להקדים ולהודיע מה היתה בגידתם בו. אז מחזיר פניו כנגד האל ואומר לו. כבר הראיתי מעלליהם. הודעתני אותם כאלו ראיתם : (יט) אלוה. תאר בלי ערבי לכבש ביימי המלומד ללחוך בגד בעליו (בשארע ורו') : יובל לשבוח. והוא לא כן ידמה : נשחיתה וגו'. כך היו אומרים : נשחיתה עץ בלחמו. מליצה היא. נשחית העץ. עודנו עושה פרי : בלחמו. הוא פרי. ובערבי קוראים לפרי האילנות אכל (רו'). והנה ירמיה ממשל לעץ. ונבואותיו ותוכחותיו הן הפרי. והזכיר המליצה הזאת. כי השחתת העץ העושה פרי אסורה מן החורה. וכן ירמיה היה איש עושה פרי טוב לעמו. והריגתו קשה מהריגת איש אחר. ורו' פירש העץ עם פרי יחדו. ואין הבי"ת מורה עם :

(כא) לאמר לא תנבא וגו'. לא שהיו אומרים לו כן. שא"כ איך יאמר ולא ידעתי כי עלי וגו'. אלא כך היו מחשבותם : סיבאמט' שמיד. ואח"ת אומר כי אנשי ענתות התחילו לבקש להמית ירמיה בעקבה. ולבסוף בראותם כי לא יוכלו לו. כי היה נשמר מהם (כי ה' הזהיר) אמרו לו בפירוש לא תנבא בשם ה' ולא תמות בידנו. ואז אמר ירמיה הנבואה. והתחיל ואמר וה' הודיעני וגו'. כלומר כבר קודם לכן הודיעני ה' שהם אורבים לנפשו וזו הזמן שהוא הייתי כבשם אלוף וגו'. ומשעה שהודיעני מחשבתם בטחתי בו שנקום את נקמתי. אך עתה שכבר גלו מחשבתם הרעה : כה אמר ה' על אנשי ענתות וגו' :

(כב) ושארית לא תהיה להם. דרך הפלגה :

יב.

(א) צדיק אתה וגו'. חזר לענין שלמעלה קודם וה' הודיעני (אח"ת). והנה אחר שאמר ה' לירמיה ואתה אל תחפלי בעד העם הזה וגו' וגו' עד לקטר לבטל. התחכם הנביא החסיד ללמד מניגוריא על בני עמו : ואמר מדוע דרך וגו'. כלו' למה אלה מניח לרשעים מתי מספר אשר בקרב ישראל שיליחו : וזה גורם שאחרים ילמדו מהם וידבקו בדרכיהם הרעים : אך משפטים ארבר אותך. אע"פ שידעתי כי צדיק אתה ושלא יתכן לי לריב אתך. ראה אני לדבר אתך משפטים. ולומר לך מה תעשה ; עיין המליצה הזאת למעלה א' יו'. וד' י"ב. ולמטה ל"ט ה'. ונ"ב ט' :

(ב) שרשו. מוהר"ר אברהם לאטיש אומר כי הראוי שרשו בקל. כי הפעל כמו הפעל אביו לא יורה רק על עקירת השרשים (ושרשך מארץ חיים) כמו ואלאלי ישראל שרשו (איוב ל"א ח'). ויהיה הקל שזה להפעיל כמו אני ראיתי אויל משריש (שם ה' ג'). ונכון. ואולי גם בפסוק אף בל שרש בדרך גזעם (ישעיה מ' כ"ד). הראוי שרש :

קרוב אתה בפיהם וגו'. חוזר לכ' יור רשעתם. שאף הם מראים עצמם כדיוקים אין חוכם כבדס :

(ג) אתה ה' ידעתי. אתה יודע כי לכל משגה אני אומר לפיך מה שאני בא לומר: תראני ובחנת לבי אתך. אתה רואה אותי ואתה בוחן לבי איך הוא אמת: התקם. מל' עד הכתיקו אותם מן העיר (יהושע ח' ו') הפרש והרחק את הרשעים מכלל האומה. והבדילם לרעה מכל שבטי ישראל. למען הנשארם ישמעו וייראו ולא יוסיפו לעשות כמעשיהם :

(ד) עד מתי וגו'. שאל אין אתה מעשים החוטאים. הנה האחרים. והם הרוב. בראותם הללחתם. יאמרו אין דין ואין דין. כי אין ה' רואה ומשגיח מה תהיה אחריתו. עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה. ומתוך כך ההשחתה הולכת ומתרבה בקרב האומה. ובמתוך כך תאכל הארץ: ועשב כל השדה ייבש; ואמנם הזכיר יובש העשב. ומיתת הבהמה. כי בימי ירמיה היו ביהודה שנות בצורת זו אחר זו. עיין למטה י"ד א': ספתה בהמות. שם רבים ל' נקבה בא פעמים הרבה עם פעל יחיד על דרך ל' ערבי. כמו בנות לעדה עלי שור (ברא' מ"ט כ"ב) =

(ה) כי את רגלים רצת וגו'. זו תשובת האל. ושתי המליצות האלה משל הדיוט הן ובארץ שלום אתה בוטח גם הוא משל. והוא לשון קלרס. וענינו. בארץ שלום היית בוטח ואע"פ כן פגע בך רע. ואיך תעשה בגאון הירדן. והוא מקום חיות רעות. כתרגומנו. וכמו שכתוב קול שאגת כפירים כי שדר גאון הירדן (זכריה י"א ג'). וכך למטה (מ"ט י"ט ו' מ"ד) הנה כארץ יעלה מגאון הירדן. וכן העידו עובדי ארמות כי על שפת הירדן נקלטה המקומות יש יער מלא עצים [וככתוב כלבה נא עד הירדן ונקחה משם איש קורה אחת (מ"ב ו' ב')]. ושם נמלא חיות רעות. ואותו מקום נקרא גאון הירדן (רו'). וטעם שתי המליצות האלה הוא: לא יכלת בדבר הקל. ואתה מתפאר בדבר הקשה. והכוונה מפורשת בכתוב הסמוך: תתחרה. קרוב לעין אל תחמר במרעים. והיה אפשר לקרוא תתחרה: וע' למטה כ"ב ט"ו :

(ו) כי גם אחריך וגו'. הכוונה איך תחשוב. שאתה יודע כי רובם זכאים. ולכך תתפלל שאעניש רשעים בעבור הלל הרוב. שלא ילמדו מהם? הנה אחריך ובית אחריך היית בוטח בהם ומאמין בהם. והנה גם הם בגדו בך. ראה איך איך מכיר לבותם! מעתה אל תאמן בהם. ודע כי אין מיעוט רשעים. אבל כלם או רובם. לפיכך כבר נחתם גור דינם לכליון. ולא אחוש עוד להעניש קצתם להלל קצתם. אבל אחיח להם שיליוח כי חפצתי להשמידם: קראו אחריו מלא. מלשון אשר יקרא עליו מלא רועים (ישעיה ל"א ד'. ועיין למעלה ד' ה'). קראו בני אדם שיקבצו עליך :

(ז) עזבתי את ביתי. לכן מאחר שכלם או רובם רשעים הנני עוזב את ביתי וגו' :

(ח) העיף וגו'. אחר שאמר שסיתה לב' כאריה : הוסיף ואמר איך היתה

כזאת שהיתה לי נחלתי כעיט לבוע ! ואחר שהיא נהפכה לעיט. ראוי שיבא העיט סביב עליה. לכן לכו חספו וגו'. העיט הראשון הה"א לתמיהה. ויפה נקדה פתח. והוראתה שהענין הוא זר ולא יאומן כי יספר והעיט השני הה"א ליריעה. וראויה לקמץ : וכן מלאתי אח"כ בדפוס ' ברישא : עיט. העופות הדורסים. ולבוע לשון חלצות שאלצעותיו חזקות לדרוס : דה"ת. הפעיל משרש אחת :

(י) רועים רבים. משל על החרבן. והוא מצייר אותו כאלו כבר נעשה. והנה הרועים משחיתים הכרמים והשדות על ידי שלוח בעידם. וכאן הכוונה על לבאות מלך בבל : בוססו. פיעל משרש בוס ענין רמיסה : (יא) שמה. פעל שלא חקר שם פעלו (impersonale) והכוונה על כל א' מהרועים הנכרים. או על א' המיוחד שבהם. והוא מלך בבל : אבלה עלי שוממה. נהייתה שוממה היא מראית לי כאבלה וכאלו היא זוכה עלי ונעקת אלי : כי אין איש שם על לב. לחקור את דרכיו. ולשוב אל ה'. ועד כאן דברי האל :

(יב) על כל שפיים במדבר באו. ביאה על. לשון נופל על נפילת האויבים או הרעות והזרות על איזה מקום או אדם. כמו למעלה ואביא עליהם את כל דברי הברית. והזכיר השפיים לומר כי גם המקומות הנבוזים לא ימלטו : במדבר. לא מדבר ממש. אלא כל ארץ רחבת ידים : חרב לה' אבלה מקצה ארץ וגו'. מקלה ארץ יהודה ועד קנה מהלכת חרב ה' שהיא חרב אוכלת :

(יג) זרעו חטים. משל על העדר ההללם : נחרו לא יועילו. לשון נחלה מכתי (למעלה יו"ד י"ט). הם מדוכאים הרבה. ואין להם תעלה ורפואה : ובשו. זווי. והכוונה לעתיד. והפך פניו כנגדם ודבר להם לנכח. ואם היה כתוב מתבואותיהם היה ובושו עבר מהוסך לעתיד לנשתרים. ואולי היה נכון יותר : (יד) כה אמר ה' על בר שכני. היל"ל שכניו. כי הם דברי הנביא. ודברי האל מתחילים הגני נותנם. אלא כי כן דרך הנביאים. וכן למטה (י"ד ט"ו) כה אמר ה' על הנביאים הנבאים בשמי : על בר שכני הרעים וגו'. הן האומות הקרובות לא"י. כגון עמון ומואב ואדום. שהיה דרכם בכל דור ודור לבא בנבול ישראל לבלע ולהשחית. וירמיה מתנבא כי ישראל יגלו לבבל ועממם יגלו גם הגויס ההמה אשר סביבותם. ואחר זמן אלה ואלה ישבו מן הגלות. ואז אם הנכרים ההם יניחו ע"ז שלהם יתקיימו בקרב ישראל. ואם לאו ה' יכריחם. כדי שלא יהיו לישראל למוקש. כמו שהיו בזמן הבית. והנה לעולם אין הקב"ה מעניש את האומות על היותן עובדות אלילים. אמנם כדרך שהשמיד שבעה עממים כדי שלא יהיו למוקש לישראל. כך ירמיה אומר שהאל יתוש העמים ההם ויאחדם כלו' ירחיקם מעל גבולם ושליכם אל ארץ אחרת אם יוסיפו לעשות כאשר עשו. שלמדו את ישראל להשבע בבעל :

ואת בית יהודה אתוש מתוכם. על ידי הגלות. כי לא יגלו חלה וחלה
למקום אחד :

יב.

(ה) **הלוך** וקניית וגו'. רמב"ם (שטיידלין ורוח') ואחרים אומרים שלא כל זה בפועל. והרמב"ם אומר שיהיה במראה הנבואה. ושטיידלין ורוח' אומרים שלא היה אפי' במראה הנבואה. אלא שהנביא אמר נבואתו דרך משל ומליצה (parabola) כאלו כך היה הדבר. וכענין האיש הרש והאיש העשיר שאמר נתן לדוד. וזהו דרך יונתן בהושע. ודון יצחק אומר כי בכל מקום שהכתוב מעיד דרך ספור שכן היה הדבר. האמת שהיה כן. כמו ויעש כן הלך ערום ויחף (ישעיה כ' ב') - אמנם כשהנביא עלמו אומר שהיה כן או שעשה כן. אפשר שיהיה במראה הנבואה (ע' בפירושו להושע א'). והחקירה הזאת צריכה עיון גדול. אמנם בענייננו אין שום טעם לומר שלא היה הדבר בפועל. אך נ"ל כי העמדת האזור והנבואה לא היו לעיני כל העם. אלא מתחלת הסיוע כלם דברים שאמר ירמיהו בחזונו העם. והכוונה לומר כי ה' אמר אליו שכבר היו חזינים לו. אבל עתה כבר נשחתו. ולפיכך נאוו לומר להם כל נבל ימלא יין. והנה הפרשה הזאת נבואה אחרת היא ונאמרה בימי יהויכין (יכניה) בן יאשיהו. עיין פסוק י"ח. וכן דעת רוח': ובמים לא תביארו. לא תכבסו בשום זמן. כדי שיתמלא זיעה ויעהר לרקוב (רש"י) או כדעת דון יצחק. ע' דבריו. וטעם המשל הזה מפורש למטה כי כאשר ידבק האזור אל מתני אדם כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל : ושמתו על מתניך. הכוונה סמוך לבשר :

(ד) **פרתה**. בושארט ואחריו וויינפלד ודאטי אומרים שאין זה נהר פרת. כי לא אמר לא נהר ולא סהר הגדול. כדרך המקרא. מלבד כי רחוק פרת מירושלם הרבה. ורוח' משיב שאין זו קושיא. כי הכל משל. אמנם אם היה זה משל. היה צריך שיהיה נהר פרת רומז לאיזה ענין. וירמיה לא פירש לנו דבר מזה : ע"כ הנכון שלא נבחר פרת אלא מפני שהיה שם נקיק סלע. ואולי היה בירושלם או קרוב לה מקום הבקרא פרת. ובושארט ואחרים שהזכרתי אומרים כי אולי פרת הוא אפרת. היא בית לחם. או כפר סמוך לו וסמוך לירושלם :

(י) **המאנים**. הנפרד מאן. והוא שם התאחר (רד"ק) בשקל אלס אלמים. ודוגמתו סעפים מן סעף :

(יא) **לשם** ודתהלה ודתפארת. ולהיות (לא ולהיות לי) כלומר באופן שיהיה לשם ולהלה ולהתפארת. כעטם ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה להלה ולשם ולהתפארת. וא' בערניק הרגם ולהיות לי לשם וגו' . ואין נראה לי :

ירמיה יג

מט

(יב) נבל. הוא כלי חרס :
(יג) היושבים דרוד עד בסאו. וכן למטה כ"ז ד'. וכן ישבו לך על כסא ישראל (מ"ב י' וט"ו י"ב). וכן מפרי בטןך אשית לכסא לך (תהלים קל"ב י"א). גם צניהם עדי עד ישבו לכסא לך (שם י"ב) כשהממלא מקומו הוא בנו אומרים שהוא יושב לו. להנחתו של זקן. אבל אם איש ממנו אחרת או ממשפחה אחרת ימלוך תחתיו. לא יאמר שהוא יושב לו. אלא שהוא יושב על כסאו. ולא יכלתי לפרש הכוונה הזאת בחרומוי איטלקי: שכרון. משל לזרות המשיבות האדם נבהל ויולא מדעתו. כטעם ושכורת ולא מין (ישעיה כ"א י"א) :

(יד) ונפצתים. משל לקוח מנבלי חרס שנשברים בהכאה. ודרך השכורים אחר ששתו ושכרו מריצים זה עם זה ומנפלים הכלים. ע"כ אמר שיתמלאו שכרון. ואחר שיכרו יהיו הם עצמם כנבלי חרס. וישתברו זה בזה :

(טו) רגזו לה'. אלהיכם בבור. כמו בני שים נא כבוד לה' אלהי ישראל וכן לו תודה. הכנעו לפניו והתודו חטאתיכם : במרם יחשיך. משל מחיתם לעין השכרון שזכר. כי השכור יתבלבל מאור עיניו : יתנגפו. רגל אחת בחברתה כמו שיקרה לשכור. או בא ההתפעל להוראת בנין הקל. ולא יזכיר במה יתנגפו. כמו ורגלך לא חבוק (משלי ג' כ"ג) : עד הרי נשף. בלנחכם על הרי נשף. לשון נגיפה אינו נקשר במלת על. אלא בצי"ת. כמו פן חבוק באבן רגלך. וכאן הוא בודד : הרי נשף. משל. חמרים חמרים של חשך. חשך על בני חשך. כאלו הוא הר גבוה : ושמיה. האל ישים העין כלו ללמות. והכניי הנקבה כדרכו רומז לדבר ועין. כמו מאת ה' היתה זאת : או (כדעת אח"מ) הכניי חוזר למלת דרך (אעפ"י שלא חכמה). ישים דרכיכם ללמות : ושיית. מקור המשמש להוראת הזמן שלפניו : עין פירושי ציטעה ח' ו'. ואולי הוא ע"ד לשון ארמית. כמו ומני שים טעם שהוא פיעל עבר והוראתו כהוראת בנין אחפעיל. וכאן יהיה עבר מהופך לעתיד :
(יז) במסתרים. במקום שיוכל אדם לנכות ואין תחריד : מפני גוה. מפני גאוחכם :

(יח) למדך ולגבירה. יהויכין ואמו שגלו ככתוב למטה כ"ט ב'. רש"י ר"ק (ורח'). הן אחת כי גם למטה כתוב הגבירה ולא פורש אס היא אמו או אשתו. ודן יחזק וגיו' אומרים אשתו. והנה מלאנו (מ"א ט"ו י"ג) וגם את מעבה אמו ויסירה מגבירה. וכן ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה (מ"ב י"ג) סגרה שהכוונה בני המלך יהורם : ובני איזבל אמו. כי מה צורך להזכיר בני המלך ובני המלכה ? השפירו שבו. שבו בשפל : כי ירד מראשותיכם. מה שהיה תחת ראשיכם. שהיה ראשיכם מתנשא. עתיד לירד ולגפול : מראשותי. שם דבר. מורה על כל מה שנותנים עליו הראש. לא מה שנותנים על הראש כפירוש רש"י שחשב כי מראשותיכם היא עצמה עטרת תפארתיכם. גם איננו שם המקרה (ראשית ושלטון כדעת ר"ק ואחרים) כי הוא כתוב צו"ד

כמו מראשותיו. מראשותי שאל (ש"א כ"ו י"ג). ונקוד מראשותיכם הוא על דרך מלאכותיך (תהלים סוף ע"ג). ונקוד מראשותיו הוא על דרך מלאכה מלאכות. אלא שבאן נחה האל"ף. וכאן לא נחה:

(יט) ערי הנגב. היא ארץ הדרום. למטה מירושלם: סגרו. מפחד האויב. הבא מפון. וזה אות כי כבר לכד א"י: הגלת יהודה. זה מסיף על הקודם. והוא מצייר כאלו באו האויבים והגלו את כל אנשי ארץ יהודה: הגלת. משפטו הגלית. כמו ועשת ארץ החבואה: הגלת שלומים. הגלת גלות שלמה (כמו י"ד צעזעז י"ד א' ר'). ומלת שלומים שם בל' רבים. עומדת במקום תאר הפעל. כמו ותרד פלאים:

(כ) העדר וגו'. מדבר עם ירושלם בגלוי אנשים. ואומר לה איה עתה העדר הניתן לך ושהיית מתפארת בו? כי בא האויב ולקחו וגלה ממך כבודך. והעדר הם אנשי ישראל. שקראם למכולה (י"ז) עדר ה'. והאל הוא אשר מסר עדרו לירושלם שהיא אם המלוכה. ובסוף הסימן הזכיר בפירוש שם ירושלם. אף לך ירושלם. וזה טעם שאו עיניכם וראו שהכתיב הוא ביו"ד שאי עיניכם וראו. והדבור כנגד ירושלם; ובתחת שהתקינו. לקרוא שאו וראו היה ראוי שיתקינו לקרוא עיניך:

(כא) כי יפקוד. עליך. כשיבא בעל האון (הוא האל) לפקוד ולדרוש את לאנו מידך: ואת למדת אותם עליך ארופים לראש. ר"ק דון יצחק (רו' וגו') פירשו אלופים לשון שררה. ופירשו אותם על הכשרים. והענין על אלו שקרא מלך אשור לעזרתו. והנה ידענו כי אין מלכות כשרים מלכות אשור. אלא אחרת. ולא מצאנו למלכי יהודה שהתחברו מעולם עם הכשרים. אלא חזקיה שקבל מלאכי מרודך. אך מימי מנשה ואילך היו הכשרים תמיד אויבים לישראל. ואני בראותי למצולה ואני כבשם אלוף. ובראותי כאן פועל למדת. ובהיות ג"כ הענין על העדר והלאן. ל"ל שהכוונה באותם על האון שזכר. ואלופים מענין כבשם אלוף. והכוונה. ואת הנה כבר היית אוהבת את לאך מאד. עד שלמדת אותם לבוא על ראשך. על דרך הכבשים האלופים והמלומדים החביבים לבעליהם. וכל זה (מלבד פחדך כי יפקוד עליך) יוסיף לך מכאוב כאשר ילכו בשבי. והנה צייר צער הרועה כשהייתה לאן מרעיתו אוהבת ממנו. כי יהיה צער כפול. מאד אחד מצטער על חסרון כיסו. כי יבא בעל האון ומידו יבקש האו ובדת. ומאד אחר יצטער גם מאהבתו אשר אהב את האוהבת אם היתה מלומדת וחביבה לו:

(כב) נגלו שולך. דרך בזיון לאשה כבודה. כעס וגלית שולך על פיך ונראה קלוק (נחום ג' ה'). וכן למטה (כ"ו) חשפתי שולך על פיך ונראה קלוק. וכל זה סימן לירידה מכבוד. ועיין ישעיה מ"ז. ומלית גלוי השולים איננה מליצה מדויקת. כי הבשר יתגלה בהגזת השולים. וכן אריק חרבי. עיין שם רש"י: נחמסו. נגלו. וכן ויחמם כן סכו (רד"ק). וכל חמם נהפך ובתמורה כמו חשף:

(כג) היהפוך וגו'. אחר שאמר ברב עוק. חזק הענין ואמרו כי כ"כ הם משוקעים בחטא. שכמעט לא יוכלו לשוב. כמו שהכוש לא יהפוך עורו: חברבורותיו. כתמים הדומים לכתמי חבורה (רד"ק):
(כד) כהש עובר. כקש שהוא עובר ממקום למקום לקלותו: לרוח מדבר. חוזר לתחלת המקרא: אפי' לרוח מדבר. כלומ' ברוח חזק כמו הרוח הבא מלד המדבר שהוא יותר חזק. כמו והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר (איוב א' י"ט):

(כה) מנת מדיך. כמדתך. המנה הראויה לך. לשון מנו בר. שהוא בנר כמדת ארך האדם:

(כו) גאופיך ומצהלותיך זמת ונותך. ראיתי. ועל גבעות נשרה ראיתי שקולך. והיא מליצה קצרה: מצהלות. תחלת הנחתו על קול הסוס. מזהלות אביריו (למעלה ח' י"ו). והושאל לקול שמחה של זמרת ואח"כ לכל מיני שמחה. כגון והעיר שושן להלה ושמחה (אסתר ח' ט"ו): לא תטהרי וגו': אמר תחלה אי אפשר שתטהרי משקולך. ואח"כ תקן הענין ואמר אחרי מתי תמחית עוד להטהר? רמז בזה כי עוד יש בידם לשוב ולהטהר. מאלו לשון המתנה מוכן אחר תלת מתי. ואתה ה' עד מתי:

יד.

(א) אשר היה דבר ה': וכן למטה מ"ו ומ"ז. ענינו זה הוא מה שהיה דבר ה' אל ירמיה. זה הוא מה שבא בנבואה לירמיה: הבערות. שנות בצורת זו אחר זו. ולא פורש מתי היו. ורו' אומר שהיה זה בימי יאשיהו. והוא מביא ראיה מן וימנעו רביצים ומלקוש לא היה (ג' ג') ולא אמרו בלבכם ירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם וגו' (ה' כ"ד) עד מתי תאכל הארץ ועשב כל השדה ייבש. (י"ב ד):

(ב) קדרו דאריץ. יושבות לארץ לבושות שחורים. כאכל. המשיל הערים כאילו הן בעלי נפש. ומראה שכבר היה הרעב כשאמר הנבואה הזאת. והוא נבא שימשך עוד ולא יפסוק:

(ג) ואדיריהם וגו'. הזכיר העשירים להגדיל הניזון. כי זה הוא שהיה העשיר חסר מים. שדרכם להמלא בלא כסף ובלא מחיר: באו עד גבים. הצעירים והמשרתים באו אל בורות מים שיש לאדוניהם. ואדוניהם מתפארים כי לא יחסרו שם מים: שבו בלילה. הכניו חוזר לאדירים. העשירים כשרואים כליהם חוזרים ריקים בושו ונכלמו: ריקם. מאר הפעל. באופן ריק כל' בלי מים: וחפו ראשם. סימן אבילות. וכן וראש לו חפוי (ש"ב ט"ו ל'): גבים: בורות. וכן עשה הנחל הזה גבים גבים (ת"כ ג' י"ו). ובמשקל אחר ולחשוף מים מנבא (ישעיה ל' י"ד). ואולי הוא מלשון גָּאָא בארמית שעינו גומה וספירה:

(ד) בעבור האדמה חתה. מפני האדמה שחתה ובושה. בושו אכרים עובדי האדמה:

(ה) כי גם אילת. שהיא זריזה לשמירת ילדיה הרבה מאד (ע' בושארט). גם היא יולדת ועוזבת ילדיה. כי אין דשא:

(ו) ופראים עמדו על שפים: הפראים אובדים לשכון על השפיים. וכן הביא רח' נשם פאללום; ונ"ל כי מדרך הפרא לנפש כה וכה. ועתה הפראים עמדו דומם על שפיים מפני חולשתם: שאפו רוח. מפני רוב החום. כי אין נשם. וגם מפני הרעב: כתנים. ל"ל כמו חנין. ודוגמתו התנים הגדול (יחזקאל כ"ט ג'). ומנהג התניניים להנביח רחשם ולפתוח פיהם ולשאוף האוויר וגם העופות העוזרים דרך שם: בלדו עיניהם. לשון כליון עיניים ידוע בענין מוחלת ממוסכה. כמו כלו עיני מוחל לאלהי (תהלים ס"ט ז'). כאלו אדם יושב ומביט חס יבא הדבר המקווה עד שעיניו כלום:

(ח) בגר בארץ. שאינו חושש לטובת הארץ אשר הוא גר בה. נטה ללון. נוטה מדרכו ללון בלילה:

(ט) למה תהיה כאיש נדהם. למעלה התרעם על הסתרת השגחתו מהם כאלו איננו חושש להם. ועתה מוסיף שחש לא ישיג על פניו יראה כאלו לא יוכל להושיע: נדהם. כמו נדום משרש דמם (קוליוס) או משרש דום. וכמו שמאלנו בארמית בהת' ענינו בלשון וכן נהרה ונר. וכן מול ומהל: והטעם כאיש משועמם ויושב דומם מפני התמיהה. ואעפ"י שהוא גבור לא יוכל להושיע:

(י) בן אהבו לנוע. מפני שזכר הפראים הזכיר אהבת ההתנועעות. כמו למעלה (ב' כ"ד) פרא למוד מדבר בלחות נפשה שאפה רוח: ואחריו מנעי רגלך מיהא וגו' לא כי אהבתי זרים ואהביהם אלך. וכן כאן הוא אומר הם אהבו לנוע ולשוט כה וכה אחרי אלהים אחרים ולהתחבר אל האומות ורגליהם לא חשבו לשוט בארץ. כן. כמו הפראים הזכירים למעלה לפיכך אני מוכרח לפקוד עונם. ולא אוכל להראות נכחי להושיעם:

(יא) כי יצומו. ל"ל כי אין תחלת הוראת לשון לום הענוי ממאכל ומשתה אלא קבוצ העם לפני אלהיו לשון בכתובה בטעם קראו לום והשיבו את נבות בראש העם (מ"א כ"א ט') וכן הן לריב ומזה חלומי. וכן כאן אומר איני שומע אל רחם משמע שהיו מתקבלים להחפלה: והמלה תלשון נומת הנידים. ולמנוס. וכן בערבי נומס לשון כרוץ וקבוצ וכן מלחמי אח"כ דעת ר' יוסף קמחי: אלא שהוא מפרש כן רק בבקשת מן המקומות שבהם בהם מלת לום. ולדעתי זה עקר הוראת לשון לום. אלא שאח"כ הושאל על הענוי עלמנו: כמו ברכי בשלל מלום. בעבור הילד חי למדת (ש"ב י"ב כ"א). אמנם התענית עקר שמו ענוי נפש. ולום הוא שם מושאל. וזה בהפך מזה שקלית מייחב אומרים שלא תחבאר בתורה ענין התענית ביום הכפורים. מפני שלא הזכירה לשון לום. ועיין פירושי בישעיה כ"ח ג':

(יג) לא תראו חרב . כמו ומרב ורעב לא נראה (למעלה ה' יג). וברפוא
ברישא תיראו צו"ר . כמו חרב ירחס (יחזקאל י"ח ח') . ונמס
שלנו עיקר :

(יד) שקר הנביאים . המהפך שבמלת שקר הוא ט"ס . ול"ל יתיב וכן הוא
ברפוא ברישא ובתנ"ך רע"ס . וברפוא פיזארו פס פירוש דון יצחק . וכן
מלא גם יוחן סיינריך מיכאילים בכ"י ערפורט ובקלס דפוסים . ועיין דקדוקי
§ 142 : לבם . כל"ל . עיין מנחת שי :

(טו) את רעתם . כאלו רעתם עלמה עליהם תשוב :
(ז) ואר תרמינה . משרש דמס . ענינו דומיה ושקט . וכן עיני נגרה ולא
תרמה : ושרש דוס . דמס ודמה קרובים או אחדים בענין :

(יז) כי גם נביא גם בהן סחרו אל ארץ ולא ידעו . גם הנביאים
והכהנים שמדרכם לשבת בתוך העם להוכיחם ולנחמם ולהורחם . עתה
סובבים ממדינה למדינה לבקש ננוח . ולא ידעו היכן ילכו והיך יקבעו דירתם :
אר ארץ . מארץ אל ארץ . ולא חוץ לארץ ישראל אלא מארץ יהודה לארץ
בנימין וכיוצא בזה :

(כ) עון אבותינו . ע' משתדל שמוח דף י"ב ריש ע"ב :
(כא) אל תנאין . חזר לכסא כבודך . והוא בית המקדש : זכור . חזר
לבריתך : זכור בריתך חתנו . ואל תפר בריתך חתנו (רד"ק) :
(כב) ואם השומים . מאלהם :

טו.

(א) משה ושמואל . שהתפללו בעד עמם והגינו בעדם . וכן כתוב משה
ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו; ואולי (כרעת מוהר"ר יא"א) הזכיר
משה ושמואל . כי משה הוציא מים מצור החלמים . ושמואל הביא הגשם בלא
עמו (שמואל א' י"ב) . וכאן בשנת בצורת ועלירת גשמים היו עומדים : אין
נפשי אל העם הזה . לא מתקרב אליהם . אך תשא רחוקה מהם . כעס
פן תקע נפשי ממך (למעלה ו' ח') : שלח מעל פני . בדבור . סודיעס
שמאסתי בם ולא חפצתי קרבנם . והראיה שהכוונה בדבור . הפסוק הסמוך והיה
כי יאמרו אליך אנה נלא :

(ב) אשר למות למות וגו' . היוצא למות יאל למות והיוצא לחרב יאל
לחרב . כל' קצת מכס יאלו למות וקצת מכס יאלו לחרב וגו' והוא
מליצה בלה"ק . דומה לה מליצת ושמע השומע . ומליצת ושמע אשה ביום
שמעו . וזה כי מלות מי שיהיה . מתי שיהיה איין בלה"ק . ואין הדבור העברי
לחוב לומר דבר בלתי מוגבל . לפיכך במקום שיאמר בשאר לשונות ושמע אישה
באזה יוס שיהיה . יאמר העברי ושמע אישה ביום שמעו . וכן וביום פקדי
וסקיתי . וכן לא יום להס נס . יומת המת : ונשיית המליצה הזאת למטה

(מ"ג י"א) ובא והנה את ארץ ימרים אשר למות ולמות ואשר לשבי ואשר
לחרב לחרב :

(ג) ופקדתי עליהם : לשון מתי ונתינת שלטון . כמו יפקוד ה' אלהי
הרוחות לכל בשר איש על העדה : לסחוב . לגרר . והוא נוול וגנאי יותר
משיאלוס . וכן לאכול ולהשחית . לאכול הפגרים המתים . או להשחיתם ולשברם
ולפזר ענמותם הנה והנה :

(ד) ונתתים לזעורה . כתיב לזערה . מלשון והיה רק זערה (ישעיה כ"ח
י"ט) . שכל הרואה אותם יזע ויחרד . ובתורה (דברים י"ד כ"ח כ"ה)
כתוב והיית לזערה . וכן ביחזקאל כ"ג מ"ו . אבל בירמיה כתוב לזערה בשלשה
מקומות אחרים (כ"ד ט' . כ"ט י"ח . ל"ד י"ז) . וכן ב"ה ב' כ"ט ח' :
בגלל מנשה . שהדיח את יהודה לעבוד ע"ז . ואח"כ לא שבו עוד אל ה'
בכל לבם . וכל דקת יאשיהו והשתדלותו לא הועילה להחזירם למוטב . והנה
נעשו על חטאתם שהיה בידם לשב . והסבה הראשונה היה מנשה :

(ה) כי מי יחמול עליך . אחר שהזכיר כל הרעות העתידות לבא עליהם .
חמר כי ראויים הם לכל זה ושאניס ראויים לחמלה . כמו שמפרש והולך
והנה המקרא הזה ושאריו הם כמו מאמר מוסגר . והוא מדבר לנכח ירושלם .
ואח"כ חזר לדבר עם ירמיה ומזכיר את ישראל כלשון נסחר (שלמה חפץ) :
ומי ינוד לך . ענין מנוד ראש לנחם אבלים : עיין פירושי ישעיה ל"ז כ"ב :
(ו) אזורם במזורה . כמו שמפורש הקס . לרוח כשזורין את הדגן במזורה .
כן הפלתי רבים מהם במלחמה : בשערי הארץ . בשערי המדינות . מקום
המלחמה . כמו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ה') : שבלתי .
עשיתי שימותו בניהם במלחמה . והאבות יאחרו שכולים . ומה שכתוב בדר"ק
כי בניו היו אין לו עיין ; וחלילה לומר שהיה כוונתו כי ה' נשאר בלא בנים .
ושהיה המלה פעל עומד . כי לא מלאנו דונמא לזה בכל המקרא . ודר"ק
טנמו בשרשים (שרש שכל) כתב . ואשר הוא פעל יולא שכלתי אבדתי את עמי .
כאשר שכלה נשים חרצן וכו' : מדרכיהם לא שבו . לכך עשיתי בהם כל זה ;
וכל זה ציור העמיד כאלו כבר היה :

(ח) הבאתי דהם . לעמי המכר למעלה כלשון רבים . אבדתי את עמי
מדרכיהם לא שבו : על אם בחור . על אם שאין לה אלא בן אחד בחור
המכלכל את אלמנותה (דון יחזק) . ורש"י פירש על ירושלם אם ומטרפולין בא"י
(ואחריו דאליר ואייכהורן) . ודר"ק פירש על קהלת בחורים . ושוררער ואחריו
רו' פירשו שבאתי על האמות בחורים שודדים . ובאמרו אח"כ הפלתי עליה
כלשון יחיד . נ"ל סיוע לפירוש דון יחזק כי על אשה מיוחדת מדבר . היא
אם בן יחיד . ואח"כ מדבר על יולדת השבעה : עיר . ר' יוסף קמחי ודון
יחזק (ולודו זיקוס די דיו) פירשו ארצ מלשון ויהי ערף (ש"א
כ"ח י"ו) ורו' ולפניו שודיר פירשו מלשון ערבי . ומלמדי חביבי
החכם יח"ק ז"ל הביא סיוע ממלת ציר שעינה מכאוב . וידוע

כי ע' ו' מתחלפות. ואני מתחלה היה ל' ענין עיר ממס. אלא שהכוונה זעקה עיר שבני אדם זועקים בראותם האויבים באים העירה. עיר! עיר!
(ט) אמללה יולדת השבעה. אחר שאמר עלמו לי אלמנותיו. הזכיר כי גם בני אלמנות ימותו. והזכיר תחלה אותה שאין לה רק בן אחד. ועמה מזכיר אותה שיש לה שבעה בנים. והמשיל לרעה במיתת בנים כאלו בא שמשם בעוד יומם: ושאריהם. של עמי הזכיר למעלה בלשון רבים (שלמה חפץ): נפחה נפשה. כמו ונפש בעליה הפחתי (איוב ל"א ט). ותקומת נפח נפש (שם י"א כ'). ודאבון נפש מחורגם מפחת נפש. ענין אנה. ולא כפירוש רש"י יצאת נשמה:

(י) אוי לי אמי. אחר שלא נתקבלה תפלתו על עמו. והשיבו ה' הנבואה הקודמת להנבא לרעה על יהודה. התחיל ירמיה מקונן על עמו. כי לא על חמם בכפיו כל בני עמו ישאלוהו על נבואותיו ועל דבריו: מקללני. ל' שהקריאה מקללני. והיא גורם זרה. ואולי היתה נוסגת בפי ההמון לומר כמו בעבר ובעתיד פקדוני ופקדוני. כן בבינוני פקדוני להוראת מפקדים אותי (תחת כי מפקדי ענינו מפקדים שלי). וזה מלאתי בתלמוד ירושלמי (פאה פרק ז') הב' דעתך. דאיון פקדוניך. ר"ל חושדים אותך; ובתלמוד בבלי מלאנו פעמים הרבה הבינוני לרבים מסיים בוי"ו על דרך העבר והעתיד כמו מודן להו (חגיגה י"ז ע"ב) במקום מודין. דמפקד (פסחים כ"ב ע"ב) במקום דמפקדן. משהו (שם ל' ע"ב) במקום משהו. מלך (ברכות ח'). דלא מעלו (שם י"ד). ודוגמת מקללני אחר הפייטן ביוזר יום ראשון של שבעות המלבישוך לבוש עדנים. ענינו המלבישים אותך. וכיוצא בזה ומגדלתו ומרוממתו וחבריהם בלשון חכמים. בא הבינוני בכניו פעל עבר (נבחר) כדי שיהיה הכינוי מורה על הפעול (מגדלת אותו). תחת שחם היינו אומרים מגדלתו. היה ענינו מגדלת שלו. כמו אומנתו יועצתו. וזה כי הבינוני כוחו לפעמים ככה פעל. ולפעמים ככה שם והכינוי בהם מורה על הגיטיק. מגדלתו ומרוממתו מקללני המלבישוך כחם כח פעל. והכינוי בהם מורה על הקואטיק:

(יא) אם לא שריתוך דטוב. רוב המפרשים פירשו על ירמיה. ויש מפרשים תחלת המקרא על ירמיה וסופו על ישראל. והנה אח"כ פסוק י"ב וי"ד הם בלא ספק על ישראל. וג"ל כי הכל על ישראל. והמקרא הזה דבק עם הבא אחריו. ובהיות כי ירמיה מתרעס ומקונן על כי ה' נחר בו להנבא רק לרעה. אמר ה' אליו כי הרעות האלה סוף סוף אינן אלא לטובת ישראל: אמר. אם לא אשים אותך לשארית. לטובתך. כלומר אם לא אמצע אחרם עד שחיו שארית פליטה. וזה אמנם לטובתכם. כדי שתשובו מדרכיכם הרעים (וכמעט שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור). ואם לא אפגיע בך בעת רעה ובעת זרה את האויב. אם לא אשלח בכם האויבים (כלשון וס') אפגיע בו את עון כלו). אז ייחנן שישבר הצרל והנחשת. כלומר ייפגע

לבבכם הקשה כבדל (כמו וגיר ברזל ערפך ומנחך נחושה) . ומליצה קרובה לזאת ביחזקאל (י' ט') וחזרו פליטיכם אותי בגוים אשר נשבו שם אשר העברתי את לבם הזונה : שריתידך . מן שרית שהיא במקום שארית . כמו וגם כל שרית ישראל (ד"ה א' י"ב ל"ח) . ומלת שריתיד זרה מאד . אלא שכן דרך הלשון בפעלים הנמייס מן השם :

(י"ב) הירע . משרש רעע . וראויה היתה היו"ד להנקד צרי ולהיות נפעל . כי בקל הוא פעל יולא . כמו תרועעם בשבט ברזל . אבל בעלי הנקוד והטעמים פירשו כרש"י הירוע ברזל את ברזל . ולא כרש"י ממע . שאם כן היה להם להטעים כך . הירע ברזל ברזל מפון : ברזל מצפון . הוא פירוש לברזל

שהזכיר תחלה . וברזל מפון הוא ברזל קשה . כמו Chalybi שנקרא כן על שם אומה הנקראת Chalybes . שהיו יושבין לפני א"י (בשארט) :

(י"ג) לא במחיר . כטעם תמכור עמך בלא הון . וכן חס נמכרתם כי ישראל חלק ה' ונחלתו . וכשארס צריך למעות הוא מוכרם למכור אחות נחלתו .

אבל ה' נתן ישראל ביד זרים שאינם מותנים לו כלום בעבורם . והטעם שאין האויבים עובדים את השם ומותנים לו כבוד ותורה על שנתן ישראל בידם .

אבל הם מכעיסים לפניו ומיחסים הגבורה לאליהם : ובכל חטאתיך . אבל אני עושה זאת בעבור חטאתיך ובעבור מה שחטאת בכל גבולך :

(יד) והעברתי את אויביך : למטה (י"ז ד') כתוב והעברתיך את אויביך , וכן היה קורא גם כאלו יונתן בן עוזיאל . וכן המתרגם האלכסנדר

והמתרגם הסורי . וכן נמצא גם בקצת ספרים כ"י . ולדוויקוס די דין ורנ' פירשו והעברתי את אונותיך את אויביך . מהלוא לאויביך . או עם אויביך ;

אמנם מה לי היכן ילכו אונותי . חס למקום קרוב ואם לרחוק . אחר שיצאו מתחת ידי ? ותלמידי מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר פירש (נגד הנקוד)

והעברתי את אויביך בארץ אעביר האויבים בתוך ארצך . וזה יהיה פתאום ; לא ידעת . כמו וחצא עליך פתאום שואה לא תדעי (ישעיה מ"ז

י"ח) . ודע כי מלת אשר הנמצאת קודם לא ידעת בניאים אחרונים עם פירוש ד"ק ועם פירוש דון יצחק (דפוס פיזארו וממנו גם בדפוס אמסטרדם)

נמצאת ג"כ בדפוס רמ"ח וברישא :

(טו) אתה ידעת . תשלום תלונות הנביא שהתחיל למעלה אוי לי אמי וגו' : אל לארך אפך תקחני . אל תקח משפטי ודיני לעבדו לארך אפך .

כלו' אל תשהה את נקמתי . וגוסיזם פירש אל תקחני כדי להראות אריכות אפך שאתה מאייס את ישראל על ידי ואיך מקיים ; וחלילה שתהיה כזאת בלב ירמיה . והלא תמיד היה מוכיחם שישובו ואם ישבו תהיה להם תקוה . ועוד

כמה פעמים מאלוהו מתפלל בעד עמו . והאמת כי על רודפיו בלבד אמר והקס לי . ולא על העם כלו : דע . כמו זכרתי ופקדתי . והכוונה הראה בפעל

שאתה זוכר ויודע :

(טו) נמצאו דבריו ואכלם. אכלתי וזייד כמו שמלחמים. כלי קבלתי בשמחה כל מה שזייתי להנבא. אם לטוב אם לרע: כי נקרא שמך ערי: וכל זה מפני שאני שלך וכל יעני וחפני לעשות רצונך: (יז) מפני ירך. נבואתך. כאלו בידך אחת דוחק אותי: כי זעם מלאאתני. נבואת פורענות. כמו ואת חמת ה' מלאתי (למעלה ו' י"א) יונתן רש"י. דון יחזק (ורו'). ודע כי אין לשון זעם מופל אלא אצל האל. וגם ולכח זועמה ישראל עינו קללה בשם ה'. וכן יזעמוהו לאמים. וכן מזעם לשונם (הושע ז' י"ו) עינו מזעם האל שבה עליהם בעבור לשונם וגדופיהם. וכן ופנים מעמים (משלי כ"ה כ"ג) עינו כפי' רש"י לשון הרע גורם שיהיו פר הקב"ה מעמים:

(יח) למה היה באבי נצח. בסבת רודפי: ומכתי אנושה. שאין לה תקות רפואה. וכמו שמפרש מאנה הרפא: וכן ויאש (ש"ב י"ב ט"ו). והנה לפי הפשט האתנה בפסוק זה חוץ למקומו. והיה מקומו במלת הרפא. ונ"ל כי התחכם בה"ט להוציא הכתוב מפשוטו. כי קשה הדבר מאד שיאמר הנביא כלפי האל היה תהיה לי כמו אחוז. והנה יונתן תקן הלשון ע"י תוספת מלת לא. ותרגם לא יהא מימרך לי כדבין. אמנם בה"ט לא היה בידו להוסיף על לשון הכתוב. לפיכך מה עשה? התקין שתפורש מלת תהיה. לא לכח וכנגד האל. אלא לנסתרת וכנגד המכה. המכה תהיה לי כמו אחוז שאני מקוה שתרפא. והיא מכזבת תוחלתי. ולרמוז על מלת תהיה שהיא כנגד המכה נתן האתנה תחת אנושה. באופן שמליצת היה תהיה לי דבקה עם מליצת מאנה הרפא. ועי"כ הקורא מבין כי כמו שהמליצה הרחשונה כנגד המכה אף השניה כנגד המכה ולא כנגד האל: כמו אבזב. מוצא מים אשר יכזבו מימיו. וכמו שמפרש מים לא נאמנו:

(יט) דבן בה אמר ה'. כוונת המאמר הזה לחזק את לבו להחזקתו במלאכות ה' להוכיח את העם ולהנבא להם רעות בלא פחד ומורא: אם תשוב. ללכת בשליחותי ולא תירא: ואשיבך. כמו למעלה ד' א' ופירושו לפני תעמוד תהיה נביאי ומשרתי. כעטס חי ה' אשר עמדת לפניו: ואם תוציא יקר מזורל. ואם תשתדל להשיב חטאים אלי. ומתוך דבר זולל ונבזה תוציא דבר יקר וחשוב כלי תוציא קצת בעלי תשובה מתוך המון רב של רשעים: כפי תהיה. כמו הוא יהיה לך לפה. תהיה נביאי ומליצי: ושובו המה אליך. אז לא תירא מהם ולא תצטרך ללכת לחלית פניהם. אבל הם ישובו להיות משחרים פניך. וכן היה:

שו.

(כ) ולא יהיו דך. כדי שלא יהיו לך. וכל זה. וכן אל תבא בית מרומ וגו' לזה ה' לירמיה שיעשה כדי שישאלו העם. ואז ישיבם ויביד

להם הרעות העתידות. עיין דון יצחק שהשיב יפה על קושיית רד"ק. והנה אין ספק כי ירמיהו נמנע מעשות הדברים האלה לא בחלום. אבל בהקיץ ומשך ימים ושנים הרבה. ואעפ"י שהכל היה להיות למשל ולאות לבני מרי: (ד) **ממותי תחלואים ימותו**. ל"ל כי תחלואים הם חולים זרים ובלתי מנויים ברוב בני אדם. וכמו את מכת הארץ ההיא ואת תחלואיה. וי"ל ג"כ כי מי שהיה מת בחלי כזה לא היו עושים לו כבוד במותו. כי היה בעיניהם נגוע מכה אלהים וכן מצינו (ד"ה ב' כ"א י"ט) ויהי לימים מימים וכעת זאת הקץ. לימים שנים יאלו מעיר עם חליו וימת בתחלואים רעים ולא עשו לו עמו שרפה כשרפת אבותיו. ומלת **ממותי** לא נמצאת רק פה וביחזקאל (כ"ח ח') לבחש יורידוך ומתה ממותי חלל בלב ימים. שהוא שם בפלג מבוא מקום. ופנינו מיתה. ימותו כמו במיתה תחלואים: לא יספרו ורא יקברו. המתים בתחלואים רעים לא היו עושים להם כבוד. אבל קבורה היתה להם. ואלו גם קבורה לא תהיה להם:

(ה) **בית ברזח**. לא נמצא רק פעם אחרת בעומס ו' ו' וסר מרזח סרוחים. ובל"ח נמצאת להוראת משחה. וקצת מחכמי התלמוד פירשו בית מרזח בית אבל. וכן נראה לפי הענין. ובלשון ערבי ענינו הרמת קול; ולפי זה פירש ר' יוסף קמחי שהוא לשון טפל בין לשמחה (כמו בעומס) ובין לאבל כמו כאן; ובתרגום האלכסנדרני מפורש בית משחה. וירונימוס ואחריו רש"י ואחרים אמרו שהיה המנהג לעשות משחה בבית האבל. וזה אמנם אמת אלל היונים והרומיים. אך לא נמצאו רמז מזה בשרא. ולא בגוים שהיו שכנים להם. ואמנם סעודת הבראה אינה משחה. אך היא לאבלים לבדם. וכמו שמפרש לא יפרסו להם וגו'. והנה ירמיה מזכיר למטה ובית משחה לא תבא. אחר שהשלים ענין האבלות. והזכירו אלל שמחת חתן וכלה. א"כ אין משחה לאבל. והנכון בדברי ר' יוסף קמחי. ושרש רזח קרוב לשרש רח (נ"י): את שלמי. השלום הבא מאתי: את רחםך ואת הרחמים. שלא יהיה אדם מרחם על רעהו ועל קרובו כמו שהוא הענין במגפות ובכל הצרות הגדולות. כן ל"ל. כי לא אמר את חסדי ואת רחמי:

(ו) **ולא יתגודד ולא יקרח להם**. אעפ"י שזה חסור מן התורה. נראה שהיו עושים כן כמנהג הגויים אשר סביבותיהם:

(ז) **ולא יפרסו**. ל' שצירה ובלעיה. כמו הלל פרש לרעב לחמך. והפרוסה הזאת וכוס התנחומים הם סעודות הבראה שמאכילים את האבל. כאלו מכריזים אותו לאכול כדי לשמור בריאותו וכמו שמנאלו ויבא כל העם להברות את דוד לחם בעוד היום (ש"ב ג' ל"ה). ואין כאן רמז למשחה. כמו שחשב רש"י: להם. חוזר לכלל הפס. ומלות לכחמו על אביו ועל אמו חוזרות אל היחיד. מי שיקרה לו שיהיה אבל. ובקצת ספרים כ"י כתוב ולא יפרסו לחם בח"ת וכן בתרגום אלכסנדרני. ולפי זה יתכן לנקד על אבל ויהיה הדבור מדויק. ולא יפרסו לחם על אבל לנחמו על מת. ובעלי הנקוד שמנאלו

להם זה"א הוצרכו לנקד על אבל. כי להם על אבל לא היה עולה יפה :
(יא) ואותי עזבו ואת תורתִי לא שמרו. אותי עזבו נאמר על
עבודת האל בקרבנות ובעמיים שבין אדם למקום. ואת תורתִי לא
שמרו בשאר התורה. כל' במה שבין אדם לחבירו :

(יג) ועברתם שם את אלהים אחרים. על כרחו אין הכוונה על עבודת
האלילים ממס, וזה מפני מלות יומם ולילה. ומליצת אשר לא אתן לכם
חנינה שאין להן ענין אלא שיעבדו לאדונים קשים ; ולפיכך כל' כי הכוונה
שיעבדו אדונים קשים יומם ולילה. והם הגוים אשר יגלו ביהם. ודרך לעג
קרא אותם אלהים אחרים. כי אחר שאמר שהעונש הזה בא להם על אשר
עבדו אלהים אחרים : הוסיף ואמר כי בהיותם בגלות ישמעבדו אלהים אחרים
ממין אחר. ויטערו לעבדם יומם ולילה : אשר לא אתן לכם חנינה.
לא אתן לכם חן בעיני אדוניכם ולא ירחמו עליכם. ודע כי החן הוא תמיד
בנאהב. לא בנאהב. והחסד הוא בנאהב. לא בנאהב (וע' למעלה ב' ב').
ואין כל' לפרש חנינה (שלא נמצא במקום אחר) בענין חסד. אלא בענין חן.
מפני מלת חן שלפניה שהוא הפעל המצוי לבא עם שם חן. ויחן חנו בעיני
שר בית הסהר. וה' נתן את חן העם. חן וכבוד יחן ה'. ולענוים יחן חן.
שכל טוב יחן חן. אבל אצל חסד לא נמצאו בשום מקום לי נתינה :

(יד) לכן הנה ימים באים וגו'. הטעם כל כך יהיה גדול וקשה אותו
שעבוד שהגאולה ממנו תהיה גדולה בעיניכם יותר מליצת מצרים (רו') :
הי ה' אשר העלה. כשיהיה אדם נשבע. והנה אע"פ שזו כנחמה חינה
אלא תוכחת חמה. כי אין גאולה אם אין לפניה שעבוד :

(טו) והשיבותים עד אדמתם. אחר שהבטיח על הגאולה בדרך רמז באמרו
שלא יזכירו בשבועתם יציאת מצרים. אלא יציאת כפון פירש דבריו בלא
משל. שישבם על אדמתם :

(טז) הנני שולח רדיגים רבים. חוזר לדבר על הגלות והרדיגים משל לאנשי
הנבא שיהרגו בהם. והרדיגים משל לשוטים שיוליכם בגלות. כי הדגים
מתים כשילכדו אותם ולא כן החיות (רש"י ורד"ק). או (כדעת אח"ת וקצת
מזה גם ברש"י) הזכיר תחלה הרדיגים שנדים דגים רבים ביחד. כל הנבאים
מאליהם ברשת. ואח"כ הזכיר הרדיגים שלוכדים החיות אחת לאחת במארב
ובצודה להוציאם ממלפניהם בהרים ובנקיקים ; כך האויבים ילכדו תחלה הנמאצים
ואח"כ הנסתרים : מעד כל הר. מליצת נאותה בענין הציד : ודיגום.
ודיגום. כי מן דיג עשו הפעל דיג. ונחה הו"ל כדרכה. כמו מירושלם
מירושלם :

(יח) ושלמתי ראשונה. מפני שהזכיר הגאולה. אמר קודם לכן אשלם להם
עונם עונם. ע"י שאוליכם בגולה : משנה עונם. לא הכפל. אלא
שזה בשום. כמו וכחצ לו את משנה התורה הזאת : בנבלת שקוציהם.
שקוציהם (אליליהם) המשוקצים ומגוים כנבלה :

(יט) ה' עוזי . תשובת ירמיה להשיב חרון אף ה' מעל עמו : אליך גרים יבאו וגו'. אל יחר אפך על אלה שחללו את ארצך . כי הלא הנה יוסף נא שכל יושבי תבל אליך יבאו ויכירו אלהותך . ומה לך אם אלה פוזרים אותך : עוזי ומעוזי . העוז הוא הכח והגבורה . והמעוז הוא מקום מבצר : (כ) היעשה לו . המשך דברי הגוים לעתיד לבא : והמה לא אלהים . השאלה ההללית יש במשמעה תשובה בהפך מלשון השאלה . והנה הטעם . היעשה לו ^{ה' יי} אדם אלהים ? לא כן . ואותם אלהים שיעשה . באמת אינם אלהים : (כא) לבן . תשובת האל כי לא יאבה לסלוח ; והנה אחר . הגוים שלא נגליתי להם הם עתידים לבא אלי ולהכיר טעותם . וישראל שטודעת להם מנחם דורות אינם רוצים להכיר ייחודי . לכן הנני מודיעם וגו' :

יז.

(א) חטאת יהודה . ביאר הטעם למה לא יוכל לסלוח להם . כי חטאתם : והיא ע"ז שלהם . חקוקה על לוח לבם . ולא יסורו ממנה : שמיר . הדיאמנט נקרא בערבי סאמור . וכן תרגם ירונימוס : חרושה . כמו חרות על הלוחות : בחלוק ש"ן בתי"ו . ואולי חרת נזר מן חרש . כי גם המרישה חקוקה בקרקע : ולקדנות מזבחותיכם . הכוונה כי במזבחות העשויים לשם ה' היו חקוקים לורת ע"ז . בהרבה ספרים כתוב מזבחותיהם : (ב) בזכור בניהם : כמו שהם זוכרים בניהם . כך היו זוכרים מזבחותם ואשריהם . שהם אלל עץ רעק וגו' (רש"י רד"ק ודון יצחק) : (ג) הררי בשדה . אחר שהזכיר מזבחותם ואשריהם על גבעות הגבוהות . קרא דרך לעג לכל אנשי יהודה בכני הררי בשדה . יושב בהר ובשדה רחוק מן היישוב : במותיך בחטאת וגו' . במותיך אתן לבן מפני החטאת אשר בכל גבולך (מוהר"ר שלמה חפץ) וכן נראה דעת בה"ט : (ד) ושחמטתה ובך . מלת ובך קשה . ראיתי ושמעתי וחדשתי בה פירושים הרבה . ולא נתקרה דעתי באחד מהם . ויש שהגיהו במקום ובך ירך . שמוט ירך מנחלתך ; ואחרים אמרו כי מלת ובך יתרה מכל וכל ושמטתה מנחלתך . תנתק ותתרחק מארצך . וכטעם כי שמוט הבקר (שמואל ב' ו' ו'). ואולי יתכן שהה"א היתרה שבסוף ושמטתה היתה מתחלפת ח"ת . ושמטת חובך . והוא מל' שמוט כל בעל משה ידו (דברים ט"ו ב'). וחוב נמצא ביחזקאל (שהיה בזמן ירמיה) חבולתו ^{חוב ישיב} (יחזקאל י"ח ז'). והכוונה (כפי רש"י) כטעם אז תראה הארץ את שבחתיים כל ימי השמה תשובות את אשר לא שבחם בשבחתיים בשבחם עליה (ויקרא כ"ו ל"ד ול"ה) . והנה בעל הקרקע הוא כמו בעל חוב הנושה בו . והקרקע חייב לשלם לו תבואה בכל שנה ושנה . והתורה למה ששמוט ידיו מאותם שאנו נושים בהם בשנת השמטה . וגם הן האדמה לטויו לשמוט ידיו השנה ההיא . והם לא עשו כן . והנה מודיעם